

STATĚ

POČÁTKY KANONISTIKY JAKO SAMOSTATNÉ PRÁVNÍ VĚDY¹

Miroslav Černý

Ve 12. století, krátce po znovuoobjevení kompletního justiniánského římského práva a vzniku školy glosátorů v Boloni, vzniká rovněž kanonistika jako samostatný rovnocenný právní vědní obor. Je určitým paradoxem, avšak zároveň nepopíratelným faktem, že římské právo, právo starověké velmoci, která v prvních staletích existence křesťanské církve proti ní tvrdě bojovala,² v pozdějším období vrcholného středověku mělo pro formování kanonistické vědy velký, a nakolik se týká metody i rozhodující význam. K významnému setkání církevního učení a racionálního způsobu myšlení římských právníků docházelo však již v patristickém období. Významný autor období patristiky Tertulián, který žil přibližně mezi roky 155–220, jenž je pokládán po svatém Augustinovi za druhého nejdůležitějšího a neoriginálnějšího z latinských spisovatelů patristického období, je pravděpodobně totožný s římským právníkem klasického období Tertuliánem, citovaným i v Justiniánových Digestech. Poté, co se kolem roku 193 stal křesťanem, ovlivněn hrdinstvím, projevovaným pronásledovanými křesťany, měl Tertulián možnost klasickou právní metodu a rétoriku užít i ve svých teologických spisech polemického zaměření. Jakožto právník zdůrazňoval, že křesťanství není jenom náboženská nauka, ale především nový Bohem daný řád a zákon platný pro celý život křesťana. S mírnou nadsázkou býval rovněž dokonce nazýván tvůrcem církevní latiny.³ Ještě mnohem významněji však v patristickém období římské právo proniklo do církevní mluvy díky překladu celé bible z hebrejštiny a řečtiny do latiny (tzv. Vulgáty) skutečněmu církevnímu Otcem Jeronýmem († 419). Jeronýmův překlad byl realizován jazykem, vytríbeným znalostí díla latinských klasiků Cicerona, Vergilia a dalších. K překladu biblických knih, obsahujících rovněž množství právních předpisů a právních výrazů, se však ukázalo být velice užitečným, že latina je rovněž jazykem římského práva. Ve Vulgátě se tak objevují i hojně výrazy, užívané římskými právníky té doby. Když pak po celý středověk vzdělané vrstvy společnosti studovaly bibli v této překladové verzi, osvojovaly si tím alespoň zčásti rovněž názvosloví a ducha římského práva.⁴ Ostatně o tom, jak se vztah římského práva a křesťanů v průběhu krátké doby radikálně změnil, výmluvně svědčí římské veřejné právo, obsažené v kodexu východořímského císaře Theodosia II., zveřejněném v únoru 438 a v platnosti od začátku roku 439. Poslední šestnáctá kniha tohoto kodexu, zabývající se náboženskou problematikou, je jakýmsi chronologickým přehledem stále se zostřujících opatření římských císařů z období od 4. století až po vládu Theodosia II., namířených proti pohanům, odpadlíkům od křesťanské víry, manichejcům a dalším sektářům i Židům.⁵ Pozdější římské právo, v té podobě, jak bylo známé ve středověku, obsažené v justiniánském *Corpus iuris civilis* ze 6. století, už není právem pronásledovatelů církve, ale naopak právem křesťanským, usilujícím o ochranu čistoty víry a bojujícím proti heretikům a nepřítelům církve. Kodex císaře Justiniána tak

začíná proklamací základního náboženského dogmatu o Nejsvětější Trojici, jehož se císař stává garantem a strážcem. První titul nese název *De Summa Trinitate et de fide catholica et ut nemo de ea publice contendere audeat*. Justinián se odvolává na tradici víry, hlásané apoštolem Petrem, papežem Damasem a biskupem Petrem z Alexandrie.⁶ Stejným titulem pak po vzoru Justiniánově začínají i pozdější knihy středověkých papežských dekretů *Liber Extra*, *Liber Sextus* a *Clementinae*.⁷

Významný italský právní historik Francesco Calasso⁸ upozorňuje na dobu o něco pozdější, období pontifikátu Řehoře Velikého (590–604), dalšího ze čtyř západních církevních otců. Řehoř Velký, jehož pontifikát spadá do neklidného období invaze Langobardů do Itálie, kdy došlo k rozvrácení veškerých veřejných struktur, hledal jistoty a správnou cestu pro svoji neklidnou dobu v právu.⁹ Ve svých dopisech se odvolává nejenom na posvátné kánony koncilů, ale i na *mundanae leges* (tedy na římské právo, jehož byl velkým znalcem), jako na dva v podstatě rovnocenné prostředky a nástroje k řešení organizačních problémů své doby. Slovo *Romanus* se v jeho spisech stává synonymem pro slovo *Catholicus*. Církev se tak ztotožňuje s římským právem a přijímá ho za své (*ecclesia vivit iure Romano*). Toto recipování římského práva církví raného středověku již nepředstavuje pro církev žádný problém, protože se už dávno nejednalo o právo pronásledovatelů křesťanů. Papež Řehoř Velký je v souvislosti s římským právem uváděn také proto, že ve svém listě z roku 603 přímo cituje úryvek z Justiniánovy sbírky *Digesta*, která v následujícím období na několik staletí na Západě téměř upadne v zapomnutí.¹⁰

Teprve v 11. a 12. století se situace v západní Evropě, rozvrácené po stěhování národů, začíná stabilizovat, a vytvářejí se podmínky, které dovolují rozvoj různých vědních oborů. Namísto klášterních a biskupských škol začínají vznikat univerzity a namísto předávání základních encyklopedických znalostí v rámci trivia a kvadrivia se prosazuje scholastická věda, která přináší zcela nové metody vědecké práce.¹¹

Zatímco Paříž se stává hlavním centrem filosofických a teologických studií, italská Boloň sehrává klíčovou roli pro zrození právní vědy, a to nejprve římského a následně i kanonického práva.¹² Irnerius v Boloni znovu sestavil na přelomu 11. a 12. století po staletí zapomenutou sbírku *Digest* císaře Justiniána,¹³ a postupně je rekonstruováno celé justiniánské zákonodárství římského práva v pěti svazcích. Zároveň Irnerius spolu se svými žáky a následovníky (celkově se jednalo o pět generací glosátorů) rozvíjí metodu glosy, která se stává základem studia a výuky právních sbírek císaře Justiniána, a ze které se poté postupně oddělují rozvinutější literární druhy – *summae*, *quaestiones*, *distinctiones*, *lecturae*, *casus*, *commenta*, *notabilia*, *brocardica*, *dissensiones minorum*.¹⁴

Pro první glosátory civilisty znovuobjevené justiniánské římské právo představovalo bohatý a pro studium náročný materiál, ve kterém se domnívali nalézt odpověď na všechny své otázky. Proto právní předpisy církve zůstávaly zcela stranou jejich pozornosti.¹⁵ Naopak pro kleriky byl rozvoj civilistických právních studií silně inspirující, a není jistě náhodou, že ve stejném městě Boloni, která se na přelomu 11. a 12. století stala hlavním centrem studia římského justiniánského práva, se o několik desetiletí později zrodila i kanonistická věda. Pro zrození samostatné vědy kanonického práva je klíčové dílo mnicha kamaldulského řádu Graciána, který v letech 1140–1142 v Boloni zveřejnil svůj obsáhlý spis o třech částech, nazvaný *Concordia discordantium canonum*, neboli zkráceně *Decretum Gratiani* (v první, dnes nezachované verzi jej však sestavil zřejmě již ve 30. letech 12. století). V něm shromáždil úryvky z církevních autorit, vztahující se k církevnímu právu a disciplí-

ně.¹⁶ V některých pojednáních se zjednodušeně uvádí, že Gracián vytvořil vědu kanonického práva tím, že oddělil právo od teologie a morálky, a do svého *Decretum* včlenil pouze předpisy právní a disciplinární. To není zcela přesné, protože kromě biblických úryvků, kánonů koncilů a místních synodů, úryvků z papežských rozhodnutí a z římského práva¹⁷ se v *Decretum* hojně cituje i ze spisů církevních Otců (Augustin, Jeroným, Ambrož, Řehoř a další). V Graciánově *Decretum* se tedy ve skutečnosti sice ještě nepodařilo zcela oddělit právo od teologie, avšak Graciánova snaha k tomuto oddělení již jednoznačně směřovala. Dante Alighieri Graciána ve své Božské komedii pro jeho zásluhy umístil do ráje, ve společnosti světců dominikánského řádu Dominika, Alberta Velkého a Tomáše Akvinského.¹⁸

Gracián ve své sbírce mohl sice vycházet ze starších sbírek z předchozího období a tuto možnost také využil, nicméně jeho vlastní přínos nebyl pouhou kompilací vybraných již existujících textů. Graciánova *dicta*, ve kterých komentuje předpisy citovaných autorit, která uvádí v *Decretum*, a zároveň v nich dává řešení zdánlivých rozporů mezi těmi úryvky, jež si protirečí, připomínají práci civilních glosátorů, kteří se ve svých glosách museli vyrovnávat se stejnými problémy. Zatímco *Decretum* Graciánova předchůdce Ivona z Charteru z konce 11. století¹⁹ je spíše pouhým shrnutím existujícího materiálu, Gracián svým dílem jako první vytvořil systém, na kterém je právo církve, vystupující jakožto *societas iuridice perfecta*, budováno až do současnosti.²⁰ Přesto už i v úvodu *Decretum* Ivona z Charteru některá kritéria k překonání rozporů mezi kányony byla definována, což dokazuje, že potřeba vytvoření jednotného systému byla pocítována již v době před Graciánem.²¹ Podle vynikajícího kanonisty moderní doby, kardinála Alfonse Sticklera, samotné *Decretum Gratiani* ve skutečnosti vůbec není kompilací církevních zákonů a předpisů, jak by se mohlo zdát na první pohled, ale Graciánovým pojednáním, obsaženým v jeho *dicta*. Uváděné *auctoritates* jsou podle Sticklera argumenty, kterými dokládá Gracián pravdivost svých vlastních závěrů a tvrzení. Zjednodušeně řečeno, *Decretum* je podle Sticklera Graciánovým pojednáním, v němž *dicta* jsou vlastním textem a *auctoritates* rozsáhlými „poznámkami pod čarou“. Samo názvosloví, užití při vnitřním členění Graciánova *Decretum – distinctiones, quaestiones* – je totožné s literárními druhy, používanými v té době glosátory civilisty.²² Tam, kde Gracián v *Decretum* cituje z římského práva, měl být jeho poradcem podle některých dobových pramenů údajně Jacobus, jeden ze čtyř prvních žáků zakladatele školy glosátorů Irneria.²³

Pojem *distinctio* ostatně má svůj původ v oblasti filosofie a teologie, kde jej použil jako metodu k řešení zdánlivých rozporů jako první Petr Abélard (1079–1142) ve svém díle *Sic et non*,²⁴ které vzniklo mezi roky 1115–1117.²⁵ Abélard v něm vytýčil pravidla, která mají napomáhat k dosažení systémové jednoty v nauce. Přestože uvedené dílo Abélarda je zajímavé spíše pro teologii, těmito svými pravidly se vepsalo i do dějin kanonického práva. Abélard stanovil, že nejprve je třeba zkoumat, zda odporující si texty jsou autentické. Dále je třeba hledat v pozdějších dílech zkoumaného autora, zde se ještě někde na tyto své předchozí texty odvolává. Pokud tomu tak není, je nutno počítat s možností, že mu jejich autorství bylo připsáno mylně. Jestliže texty obsahují nějaký zákon, právní radu, předpis nebo naopak dispens, je třeba zjistit, zda se jedná pouze o zákon partikulární nebo o zákon generální (obecně platný), a zda případná odporující si část se dá vysvětlit zvláštními okolnostmi času nebo místa, pro něž je zákon vyhlášen. Neshoda mezi naukou jednotlivých církevních Otců může být zaviněna tím, že stejná slova nebo výrazy bývají někdy užity v jiném významu, což může vést k tomu důsledku, že je špatně pochopen

jejich smysl. V případě, že kontrast dvou srovnávaných textů je zcela evidentní, musí se jako závazný zvolit pouze jeden z nich, a to ten, který je jasnější a jehož autorita je vyšší. Všechna tato metodologická pravidla a návody použil rovněž Gracián při závěrečné redakci svého *Decretum*.

S *Decretum Gratiani* bylo dále intenzivně pracováno. Graciánův text se měl pro církev stát něčím mnohem více, než pouhou soukromou sbírkou. Třebaže nikdy nedošlo k jeho oficiálnímu promulgování žádnou církevní autoritou, právě na něm byla vybudována a z něj se odvíjela celá nová samostatná věda kanonického práva. Jedním z prvních žáků a následovníků Graciánových byl Paucapalea (Pocapaglia), který se stal později rovněž biskupem sardinské diecéze Santa Giusta. Jeho doplňující komentáře (celkově je jich 166), zařazené přímo do textu *Decretum*, se podle něj nazývají *paleae*.²⁶

Stejně jako tomu bylo u římského práva, kde glosátoři především k justiniánskému *Codex* sepisovaly *summae*, které jsou samostatným shrnutím právního textu,²⁷ byly záhy sepisovány *summae* i k *Decretum Gratiani*. Nejvýznamnějšími právníky, zaměřujícími se na studium *Decretum*, a podle toho nazývanými dekretisty,²⁸ jejichž *summae* k *Decretum Gratiani* se nám zachovaly, jsou již zmíněný Graciánův první žák Paucapalea, dále Rolandus (chybně ztotožňovaný s Rolandem Bandinelli, pozdějším papežem Alexandrem III.),²⁹ Rufinus³⁰ a především Huguccio z Pisy (†1210), původně boloňský profesor, následně biskup města Ferrary, který na konci 12. století v letech 1188–1190 sepsal nejkvalitnější *Summa decretorum*, ve které hojně, v mnohem větší míře, než tomu bylo u jeho předchůdců dekretistů, užíval jako důležitý pramen rovněž římské právo, které výborně ovládal. *Summa decretorum* se tak dá pokládat za první krok k formování pozdějšího *utrumque ius*. Připuštění možnosti aplikace římskoprávních *leges* ze strany církve však bylo podle Huguccia pouze její svobodnou volbou, a nikoli uznáním převahy práva římského nad právem kanonickým. Paradoxně právě toto významné, dnes hojně studované a citované dílo, uložené v rukopisu Vatikánské knihovny (Ms. Vat. lat. 2280), doposud není celé k dispozici v tištěné podobě. V roce 2006 vyšla péčí českého salesiána profesora Přerovského tiskem teprve první část kritického vydání *Summa decretorum*, zahrnující prvních dvacet *Distinctiones*.³¹

Decretum Gratiani bylo hojně glosováno. Výsledkem této práce byla v první polovině 13. století vytvořená řádná glosa k *Decretum Gratiani*, jejímž původním autorem byl Jan Teutonicus (†1245), vlastním příjmením Zemecke nebo Zem Ecke, právník německého původu, jeden z nejvýznamnějších boloňských kanonistů první poloviny 13. století, který *Decretum Gratiani* opatřil svým aparátem glos kolem roku 1216.³² Tento jeho aparát glos přepracoval a doplnil s přihlédnutím k novým papežským dekretálům v době krátce po roce 1245 boloňský profesor Bartoloměj z Brescie (†1258),³³ který stručně a výmluvně představil plán svého díla v úvodní glose.³⁴ V této podobě Graciánova textu, spojeného s řádnou glosou, bylo pak *Decretum Gratiani* dále přepisováno a později i vydáváno tiskem. Kanonické právo tak získávalo postupně v podobě řádné glosy, podobně jako tomu bylo zásluhou Accursiovy řádné glosy u římského práva, svůj oficiální výklad, což pro další rozvoj studia a vědy kanonického práva mělo velkou důležitost. Jiným Bartolomějovým zachovaným spisem jsou dvě spojené sbírky s názvem *Questiones dominicales et veneriales*, které jsou praktickým dokladem o tom, jaké konkrétní právní problémy byly s pomocí pramenů římského i kanonického práva řešeny v průběhu mimořádných pátečních a nedělních Bartolomějových přednášek.³⁵

Další významné dílo, vztahující se k *Decretum Gratiani*, vytvořil Guido de Baisio,³⁶ nazývaný též *Archidiaconus* podle toho, že papež Bonifác VIII. jej v roce 1296 jmenoval arcijáhmem v Boloni. Funkce boloňského arcijáhna v sobě již od doby vydání buly *Cum sepe contingat* z 28. června 1219,³⁷ kdy arcijáhnovi papež Honorius III. podřídil všechny boloňské studenty a stanovil, že v Boloni nesmí vyučovat nikdo, aniž by obdržel *veniam docendi* od arcijáhna, zahrnovala rovněž úřad Velkého kancléře boloňské univerzity. Guidovi bylo sice vyčítáno výnosné mnohoobročnictví, nebyl však rozhodně pouze profesionálním středověkým prelátem, shromažďujícím výnosné prebendy. V Boloni byl od roku 1301 až do roku 1304, kdy se přestěhoval na papežský dvůr, držitelem řádné univerzitní katedry, ustanovené od roku 1289 k výuce *Decretum Gratiani*. Již v roce 1300 dokončil své nejvýznamnější dílo, nazvané *Rosarium Decretorum*, v pozdějších četných tištěných vydáních z let 1472–1601 publikované pod delším názvem *Rosarium seu in Decretorum volumen commentaria*. V tomto spisu *Archidiaconus* shrnuje veškeré právní názory a nauku předchozích dekretistů, kteří se do té doby zabývali studiem, komentováním a výukou obsahu *Decretum Gratiani*. Boloňským arcijáhmem ale mohl zůstat díky papežské dispensi i v době pobytu v na papežském dvoře v Avignonu, a to až do své smrti v roce 1313. V Boloni jej v tomto úřadu zastupoval na náklady města papežem jmenovaný vikář.

Následující fázi ve vývoji vědy kanonického práva představuje období takzvané dekretalistiky. Centralizace středověkého církevního aparátu měla za důsledek, že se od poloviny 12. století množila odvolání k papeži jako nejvyšší církevní autoritě v procesních i správních záležitostech, a to často ještě dříve, než byl vůbec na místní úrovni jednotlivé diecéze vydán konečný rozsudek. Papež odpovídal formou dekretálů, které by bylo možné v jejich počáteční podobě přirovnat k reskriptům a dekretům římských císařů období principátu.³⁸ Stejný vývoj, k jakému došlo u klasických římských reskriptů, které se postupem doby staly závazným právem i pro jiné analogické případy, nastal i u papežských dekretálů. Dekretál, jakožto nejdůležitější typ pramenu středověkého kanonického práva, je, jak připomíná Paolo Grossi,³⁹ konkrétním důkazem dokonalého propojení jednotlivých pravomocí v papežském úřadě. Kritiky, které se stavěly proti tomuto posunu papežského úřadu z roviny pastorační do roviny soudní a správní, tento vývoj nedokázaly zvrátit.⁴⁰ Původně administrativní či soudní rozhodnutí jednoho konkrétního případu papežem se stává obecně platným právem, a papežova *plenitudo potestatis* v podobě, dotvořené gregoriánskou reformou,⁴¹ tak dochází svého plného uplatnění v praxi. Na prvním místě Rolandus Bandinelli, původně boloňský právník, který jako papež přijal jméno Alexandr III.⁴² (papežem v letech 1159–1181), přispěl vrcholnou měrou k rozšíření tohoto nového pramenu kanonického práva. Další papežové, především Inocenc III.⁴³ (papežem v letech 1198–1216), který si osvojil nejenom důkladné teologické znalosti v Paříži, ale možná i právní vzdělání v Boloni, jej v intenzivní zákonodárné aktivitě vydáváním dekretálů následovali.⁴⁴ Ve světle této intenzivní zákonodárné tvorby papežů se *Decretum Gratiani*, které bylo shrnutím *ius vetus*, začalo jevit jako nedostatečné. Potřeba vytvoření systematického *ius novum*, představovaného dekretály, byla všem zcela zřejmá.

Papežské dekretály byly postupně shromážděny v pěti právních sbírkách, vydaných v rozmezí let 1187–1226 a nazvaných *Quinque Compilationes antiquae*.⁴⁵ Rovněž toto nové papežské právo, stejně tak jako tomu bylo předtím u *Decretum Gratiani*, bylo intenzivně studováno a glosováno. Redaktorem první sbírky, dnes nazývané *Compilatio prima*, je Bernardus z Pavie,⁴⁶ (†1216), který přednášel na boloňské univerzitě, ale byl rovněž

od roku 1191 nebo 1192 biskupem ve Faenze a následně od roku 1198 biskupem v Pavii. Jím sestavená *compilatio*, kterou on sám nazval *Breviarium extravagantium*, nebyla první sbírkou tohoto typu, usilující o doplnění Graciánova díla. Čím se však Bernardus z Pavie od svých předchůdců liší a co činí jeho dílo významným, je opuštění chronologického seřazení dekretálů podle data jejich vydání. Namísto toho je dělí tematicky do pěti knih. Po úvodu, který začíná výzvou k tomu, aby bylo souzeno podle spravedlnosti,⁴⁷ následuje první kniha, která obsahuje předpisy, pojednávající o právních pramenech, církevní hierarchii a úřadech, o jurisdikci a o povinnostech kněží a soudců. Druhá kniha popisuje proces a jeho průběh, třetí kniha obsahuje předpisy, vztahující se k příslušníkům kléru a řeholníkům, čtvrtá kniha pojednává a manželství a o zásnubách a pátá o trestním právu. Poslední dva tituly páté knihy nesou název *De verborum significatione* a *De regulis iuris*, stejně jako tomu bylo v Justinianových Digestech. Jednotlivé knihy jsou dále rozděleny do titulů a kapitol. Zatímco pro římské právo bylo charakteristické rozdělení na *personae*, *res*, *actiones*, podařilo se zde Bernardovi vytvořit pro kanonické právo originální model členění právních předpisů na oddíly *iudex*, *iudicium*, *clerus*, *conubia*, *crimen*, který byl pro další vývoj práva církve klíčový. Třebaže Bernard z Pavie měl před sebou velké množství materiálu, který chtěl zpracovat a použít, udělal to velice úsporně, takže jeho dílo se příliš nerozrostlo. Z rozsáhlých koncilních a patristických textů, kterými svou sbírku doplňoval, si vybral totiž vždy pouze úryvek z citované pasáže, který potřeboval, a zbývající části vynechal. Namísto vynechaných pasáží připojil pouze výraz *et infra*. Bernardus o papežských dekretálech zřejmě také přednášel na univerzitě v Boloni. Výsledkem této jeho pedagogické činnosti je jeden z jeho dalších spisů s titulem *Summa decretalium*.

Na Bernarda a na jeho *Breviarium extravagantium* navázali další právníci, kteří shromažďovali materiál, který sám Bernard do své sbírky nezařadil, a připojovali rovněž dekretály následujících papežů. Další sbírkou papežských dekretálů je *Compilatio secunda*, kterou mezi roky 1210–1215 sestavil anglický profesor působící v Boloni Jan z Gallesu.⁴⁸ Tato sbírka obsahuje papežské dekretály z doby před rokem 1198, rozdělené, stejně tak jako následující sbírky, podle schématu užitého Bernardem z Pavie. *Compilatio tertia*, kterou sestavil právník a apoštolský notář, později i kardinál Petrus Beneventanus⁴⁹ (†1219 nebo 1220), obsahuje dekretály od roku 1198, Tato sbírka vznikla časově ještě dříve než *Compilatio secunda*. V tomto případě se však již jedná na rozdíl od *Compilatio prima* a *Compilatio secunda* o sbírku autentickou, protože papež Inocenc III. ji promulgoval 28. prosince 1210 bulou *Devotioni vestrae*, adresovanou boloňským profesorům a studentům, ve které nařizuje, aby ve sbírce obsažené dekretály byly používány na soudech i při školní výuce.⁵⁰ Právě vydání této *Compilatio* je klíčovým okamžikem, od něhož počínaje lze na kanonické právo hledět jako na ucelený jednotný systém, v němž se pojí starší právní normy, obsažené v *Decretum Gratiani*, s *ius novum* papežských dekretálů. Následující sbírka *Compilatio quarta*,⁵¹ jejímž autorem byl Jan Teutonicus, který ji sestavil v roce 1216, je opět sbírkou soukromou. Je v ní obsažena velká část kánonů významného Čtvrtého lateránského koncilu⁵² a některé dekretály Inocence III. Inocenc III. tuto sbírku na sklonku svého života odmítl promulgovat. Podle Sticklerova mínění důvodem tohoto papežova odmítnutí byla skutečnost, že některé ze zde obsažených dekretálů byly již zahrnuty v *Compilatio tertia*. Jan Teutonicus proto *Compilatio quarta* zveřejnil až po smrti Inocence III. a v praxi začala být užívána teprve po roce 1220. Poslední sbírka, *Compilatio quinta*,⁵³ je opět sbírkou autentickou. Sestavil ji Tancredus,⁵⁴ boloňský arcijáhen, velký znalec práva římského

i kanonického a papežův rádce, který rovněž vypracoval oficiální aparát glos k prvním třem *Compilationes*. Jeho dalšími díly jsou *Summa de matrimonio* z let 1210–1214 a významný procesní spis *Ordo iudiciarius* z roku 1216. Papež Honorius III. promulgoval *Compilatio quinta* dne 2. května 1226 bulou *Novae causarum emergentium quaestiones* a zaslal Tancredovi do Boloně ke zveřejnění, opět s pokynem, že sbírka má být užívána „*tam in iudiciis quam in scholis*“. Sbíрка obsahuje většinou dekretály Honoria III. od roku 1216, jsou v ní ale rovněž zahrnuty dekrety císaře Fridricha II., vydané ve prospěch církve.⁵⁵

Papež Řehoř IX. (papežem v letech 1227–1241)⁵⁶ se rozhodl veškeré papežské právo dekretálů sjednotit do jediné sbírky. Výsledkem bylo dílo *Decretales Gregorii IX.*, nazývané jinak také *Liber Extravagantium* nebo zkráceně *Liber Extra* z roku 1234. Název byl dán podle toho, že se jednalo o právo, které stálo mimo *Decretum Gratiani*, ale zároveň na něj navazovalo, třebaže samotné *Decretum Gratiani*, na rozdíl od pozdějších sbírek papežských dekretálů, nebylo církevním zákonodárcem nikdy oficiálně promulgováno. *Liber Extra* oproti tomu byl oficiálně promulgován papežskou bulou *Rex pacificus* z 5. září 1234, formálně zaslán profesorům a studentům univerzit v Paříži, v Boloni a v Padově a prohlášen za výlučné a jediné platné právo církve.⁵⁷ Španělský dominikán Rajmund z Peñafortu (1175–1275),⁵⁸ v roce 1601 prohlášený církví za svatého, který sbírku na papežův příkaz sestavil, byl významnou osobností své doby. Vystudoval právo v Boloni, kde následně rovněž vyučoval. V roce 1222 vstoupil do řádu dominikánů, v letech 1238–1240 se stal dokonce generálním představeným řádu. Je rovněž autorem právně-morálních spisů *Summa de poenitentia* a *Summa de matrimonio*. Na papežském dvoře Řehoře IX. působil jako kaplan a zpovědník a od roku 1230 pracoval tři roky na papežův příkaz na přípravě jeho právní sbírky.

Liber Extra Řehoře IX. je rozdělen do pěti knih, stejně tak jak tomu bylo i u předcházejících *Quinque Compilationes antiquae*.⁵⁹ V první knize *Liber Extra* se pojednává o pramenech práva a o církevních úřadech, ve druhé o kanonickém procesu, ve třetí o kléru a církevním majetkovém právu, ve čtvrté o manželství a v páté o církevním trestním právu (*iudex, iudicium, clericus, sponsalia, crimen*). *Liber Extra* věcně nepřinesl mnoho nového, protože byl většinou použit materiál, obsažený již v *Quinque Compilationes antiquae*. Z jejich celkových 2139 kapitol bylo do *Liber Extra* převzato 1756, zatímco pouze 383 bylo vynecháno. *Liber Extra* má celkově 1971 kapitol, z nichž 1767 bylo převzato z *Quinque Compilationes antiquae*. Několik kapitol bylo pouze jinak rozdělených, což je důvodem rozdílu ve výše uvedených číslech. Další 195 kapitol v *Liber Extra* pochází přímo od papeže Řehoře IX., zatímco autorem dalších sedmi nově zařazených kapitol, které se nenacházely v *Quinque Compilationes antiquae*, je papež Inocenc III. Další dvě kapitoly jsou nejistého původu. Hlavní však byla skutečnost, že církev v podobě této nové sbírky dekretálů konečně dostala k dispozici oficiální pramen práva, který se ve své ucelenosti mohl stát rovnocenným protipólem justiniánského práva římského. Intenzita a nadšení, s nímž kanonické právo dekretálů začalo být ihned studováno, nebyly však všemi přijímány pouze pozitivně. Kritika zaznívá kupříkladu v Dantově Božské komedii:⁶⁰ „Nedbá se Evangelia a řečí církevních Otců, a jen Dekretály pilně se čtou, jak jejich kraje svědčí. Přeje si toho papež s kardinály: Nazaret nemají už před očima, kde peruti Gabrielovy vlály.“

Z tzv. dekretalistů, glosujících a studujících *Liber Extra*, je třeba uvést na prvním místě Bernarda z Parmy (†1266),⁶¹ autora řádného aparátu glos k této papežské sbírce, na němž pracoval přibližně třicet let. Bernard z Parmy nebyl sice originálním právním myslitelem,

ale podařilo se mu vytvořit kvalitní syntézu z díla ostatních glosátorů dekretalistů, které propojil s předcházející právní naukou, obsaženou v *Decretum Gratiani* i s právem římským. Tím, že *Liber Extra* byl nadále přepisován a později i vydáván tiskem společně s aparátem řádné glosy, kanonická nauka shrnutá Bernardem z Parmy se stává rovněž oficiálním, třebaže nepromulgovaným právním textem, a východiskem k rozvoji další vědy kanonistiky.

Stejně tak jako jméno Bernarda z Parmy byla však pro dekretalistiku významné jiná čtyři slavná jména, která stojí v centru pozornosti celé středověké kanonistiky – Goffredus z Trani, Jindřich ze Susy (*Hostiensis*), Sinibald Fieschi (Inocenc IV.) a Jan Andreae. Teprve dílem těchto čtyř osobností byl završen přerod kanonistiky ve skutečnou právní vědu.

Goffredus z Trani,⁶² který se narodil přibližně v roce 1200 v Trani v Apulii, vystudoval právo v Boloni, kde jeho profesory byli Azo pro právo římské a Damasus pro právo kanonické. Sám Goffredus pak vyučoval nejprve římské právo v Neapoli a poté přešel do Boloně, kde přednášel kanonické právo. Papež Řehoř IX. jej v roce 1240 jmenoval auditorem římské kurie a papež Inocenc IV. jej v konsistoři 28. května 1244 jmenoval kardinálem jáhnem. Již v dubnu roku 1245 však Goffredus náhle zemřel v Lyonu, krátce předtím, než tam byl 28. června zahájen První lyonský koncil. Goffredus z Trani se do právních kanonických dějin zapsal svým dílem s titulem *Summa super rubricis Decretalium*, jinak nazývaným *Summa titulorum Decretalium*, které napsal v letech 1241–1243. Toto dílo bylo později vydáno i tiskem.⁶³ *Summa titulorum Decretalium* byla zřejmě inspirována spisem *Summa Codicis* Goffredova učitele Azona.⁶⁴ Goffredus zde velice jasným způsobem přehledně shrnul celý obsah sbírky papežských dekretálů *Liber Extra*, promulgované jen o několik let dříve.

Dalším vynikajícím kanonistou – dekretalistou – z téhož období je Jindřich ze Susy (kardinál *Hostiensis*),⁶⁵ který je považován za vůbec nejlepšího kanonistu 13. století. Narodil se přibližně v roce 1200 a svá právní studia obojího práva absolvoval v Boloni. Mezi jeho profesory římského práva byl významný glosátor Jacobus Balduini.⁶⁶ Třebaže se *Hostiensis* zaměřil ve svém díle na právo kanonické, náleží již plně k církevním právníkům, kteří ke své práci museli dokonale ovládat kromě teologie také celé rozsáhlé *utrumque ius* (právo kanonické i právo římské). Zmiňuje jej i Dantova Božská komedie v souvislosti s popsáním života svatého Dominika.⁶⁷ *Hostiensis* sám však později nevyučoval právo na univerzitě v Boloni, ale na pařížské univerzitě, kde přednášel právo papežských dekretálů. Papež Honorius III. sice v Paříži zakázal konstituci *Super speculam* ze dne 22. listopadu 1219 studium římského práva,⁶⁸ na tamní studium práva kanonického se však jeho zákaz nevztahoval. Z této pedagogické činnosti v Paříži později vznikla dvě významná díla, jejichž autorem byl *Hostiensis*. Ten však evidentně více než k dráze akademické se cítil být povolán k církevní kariéře. Nejprve podnikl s církevně-politickými a církevně-diplomatickými úkoly několik cest do Anglie, o nichž se nám zachovaly zprávy. V roce 1243 byl jmenován biskupem francouzského města Sisteron, odkud pak v roce 1250 přešel do významnější arcidiecéze Embrun. I jako biskup byl nadále činný také ve službách papežské diplomacie v Německu, v Itálii a ve Francii. Papež Urban IV. jej v květnu roku 1262 jmenoval kardinálem biskupem v Ostii u Říma. Právě podle tohoto místa jeho kardinálského jmenování se ujalo jméno *Hostiensis*, kterým bývá běžně označován. *Hostiensis* zemřel 6. nebo 7. listopadu 1271. Zachovala se závět', ve které *Hostiensis* mimo jiné pamatoval i na zachování svého právníckého díla a určoval, kam mají být jeho spisy zaslány.

Jeho nejrozšířenějším spisem je *Summa*, neboli *Summa copiosa*, pro kterou se od doby jejího vydání tiskem z roku 1477 užívá titul *Summa aurea*. Tento spis, rozčleněný do pěti knih, dokončil *Hostiensis* definitivně již v roce 1253, později byl rozšířen pouze o přepracovaný titul *De sententia excommunicationis*. Obsahově se jedná o výklad titulů knihy dekretálů papeže Řehoře IX. *Liber Extra* a několika dalších s tím souvisejících témat. *Hostiensis* se v tomto svém díle inspiroval Goffredovým spisem *Summa super rubricis Decretalium* a civilistickou Azonovou *Summa Codicis*, kterou v některých částech přebírá i doslovně. Následně to byla právě *Summa aurea*, která se pro kanonické právo stala klíčovou hojně citovanou autoritou, obdobně jako Azonova *Summa Codicis* byla nejvyšší autoritou pro středověké právo římské.⁶⁹ Dalším spisem, který *Hostiensis* sepsal po dokončení *Summa aurea*, byl komentář k Novelám papeže Inocence IV. Avšak nejdůležitějším spisem, na kterém *Hostiensis* pracoval dlouhou dobu, téměř do konce života, byla jeho *Lectura super titulis Decretalium*, nebo, jak on sám tento spis nazval ve své závěti, *Commentum super Decretalibus*. Třebaže ve středověku byl rozšířen ve velkém množství rukopisů, tiskem byl tento důležitý spis vydán pouze třikrát (Paříž 1512, Štrasburk 1512, Benátky 1581 – novodobý přetisk tohoto vydání Turín 1965). Z velkého myšlenkového bohatství, obsaženého v jeho spisech, právní historikové zdůrazňují především nauku o papežské a biskupské autoritě. *Hostiensis* kupříkladu jako první píše o papežově „*potestas absoluta*“, zároveň ale připomíná rovněž právo biskupů a kardinálů podílet se spolu s papežem na řízení církve. Na počátku *Summa aurea* shrnuje *Hostiensis* ve velice zhuštěné podobě základní kanonistickou i teologickou nauku. Vychází z rozlišení tří období zákonodárství (Mojžíšův zákon, zákon Justinianův, zákon milosti), rozebírá jednotlivé vědní obory a dospívá k závěru, že kanonické právo, které nazývá *scientiarum scientia*, ze všech těchto oborů stojí nejvýše.⁷⁰ Zajímavý je rovněž výklad, jenž podává *Hostiensis* o tom, jaké mají lidé motivy k četbě a ke studiu. Vyjmenovává jich pět, přičemž čtvrtý z nich, vztahující se k právníkům civilistům - „*legistae*“ – je ten, že nechtějí žít v chudobě, ale snaží se rychle zbohatnout. Oproti tomu pátým důvodem studia je chvála Boží a vzdělání bližních. Právě toto je motivem studia kanonistů.⁷¹ *Hostiensis* v této souvislosti definuje cíl, ke kterému on sám směřuje svým spisem:⁷² „*Finis autem noster sit, ut hac summa completa, et diligenter ac fideliter compilata, lecta, audita, intellecta, intentione retenta atque servata, sic nos ipsos et nobis commissos regamus et instruamus, et canonica negotia, quae spiritualia et temporalia sunt, taliter pertractemus indefense continuando [...], ut cum in hoc saeculo sobrie, iuste, pieque vixerimus, valeamus ad regna caelestia pervenire, et sic veram unitatem et concordiam adipisci, ipso in cuius nomine incepimus, praestante, qui in Trinitate perfecta vivit et regnat Deus, per omnia saecula saeculorum. Amen.*“ V následujících dvou titulech – *De Summa Trinitate et fide Catholica*⁷³ a *De fide catholica*⁷⁴ – *Hostiensis* v několika stručných odstavcích shrnuje a vysvětluje základy církevní nauky, tedy stejná témata, jejichž objasnění teologové věnovali obsáhlé svazky. V následujících titulech, *De constitutionibus* a *De rescriptis et eorum interpretatione*, se již *Hostiensis* ocitá plně v právním výkladu kanonistické nauky, rovněž s hojnými odkazy na právo římské.

Dalším z klíčových kanonistů stejného období byl Sinibald Fieschi,⁷⁵ pozdější papež Inocenc IV. Jak o něm o něco později napsal Vilém Duranti (*Speculator*) v úvodu svého hlavního díla *Speculum iudiciale*, „*Innocentius fuit pater iuris et stella lucidissima suis temporibus mirifice rutilans et veneranda memoria eius fulget, ut splendor firmamenti*

perpetui, velut stella in aeternitates perpetuas permansura“. Sinibald Fieschi se narodil přibližně v roce 1190. V letech 1213–1223 vystudoval právo v Boloni, kde získal magisterský titul. Ve stejném roce byl již také papežským podjáhmem. Rozhodující pro jeho další církevní kariéru bylo zvolení jemu blízkého Řehoře IX. papežem v roce 1227. Již v prvních měsících roku 1227 se Sinibald Fieschi stal vicekancléřem římské církve a 18. září téhož roku byl jmenován kardinálem. Po smrti papeže Řehoře IX. byl v konkláve, které trvalo téměř dva roky,⁷⁶ dne 25. června 1243 Sinibald Fieschi zvolen papežem a přijal jméno Inocenc IV. Jeho pontifikát trval až do roku 1254. Je považován za nejvýznamnějšího právníka mezi papeži. Jeho hlavním dílem je rozsáhlý komentář k *Liber Extra* Řehoře IX., s titulem *Apparatus in quinque libros decretalium*. Na tomto spisu ještě pracoval v době svého zvolení a dokončil jej již jako papež. Přesto však, jak podotýká Plöchl, se v případě této sbírky nejednalo o zákonodárcovu autentickou interpretaci platných církevních zákonů, ale o soukromý spis učeného papeže právníka.⁷⁷

Inocenc IV. svoji papežskou úlohu chápal jako úřad nejvyššího zákonodávce a soudce, který je od Boha povolán k tomu, aby řídil a usměrňoval celý křesťanský svět. Skutečnost, že Inocenc IV. byl výborným právníkem, toto jeho chápání významu a důležitosti vlastní role ještě zesílila. Na Prvním lyonském koncilu, který se pod papežovým vedením konal od 28. června do 25. července roku 1245, Inocenc neváhal 17. července sesadit císaře Fridricha II., který byl dlouhodobě v konfliktu s papeži, z úřadu německého krále a římského císaře, exkomunikovat jej a zprostit jeho poddané povinné poslušnosti.⁷⁸ Inocenc IV. vytvářel rovněž své vlastní zákonodárství, přičemž dekretály a konstituce, které vydával, posílal po vzoru svých předchůdců na boloňskou univerzitu, aby tam byly studovány a vstupovaly tímto způsobem ve veřejné povědomí. Převážná většina těchto Inocencových *Novellae* byla pak následně zařazena do sbírky *Liber Sextus* papeže Bonifáce VIII. z roku 1298.⁷⁹ Z dnešního pohledu za nepříliš pozitivní se považuje konstituce *Ad extirpanda* z 15. května roku 1252, představující detailní inkviziční zákonodárství, v němž bylo papežem mimo jiné schváleno rovněž užívání mučení při inkvizičních procesech proti heretikům.⁸⁰ Významným přínosem Inocencovým k právní nauce je rozpracování pojmu právnícké osoby – *universitas*, odlišné od jednotlivých subjektů, z nichž se skládá. Nejednalo se mu však samozřejmě primárně o obecné rozpracování tohoto právního pojmu, ale o jeho využití při výkladu o právní podstatě církve. Celá církev je tak pro něj nejenom teologicky pojímané *corpus mysticum*, ale i právnícká osoba – *universitas*.⁸¹ Jednotlivé právnícké osoby mají své specifické postavení, odlišné od postavení fyzických osob, rovněž v církevním trestním právu, protože *universitas* nelze podle Inocence kupříkladu exkomunikovat (argumentuje tím, že do *universitas* může náležet třeba i právě narozené dítě, které se žádného deliktu nedopustilo a ani se jej nebylo schopno dopustit). Při trestním postihu namířeném proti *universitas* v úvahu přichází pouze peněžní trest a její případné zrušení.⁸² Z mnoha složitých témat, která Inocenc ve svém díle detailně analyzuje a dokládá odkazy na autoritativní prameny kanonického a římského práva, zasluhuje pozornost úvod, ve kterém Inocenc podává návod ke studiu a porozumění svého spisu. Některá slova tohoto úvodu vstoupila do obecného povědomí a dalšími středověkými učenici byla často užívána a citována. Inocenc zde s odkazem na starozákonní úryvky z knih proroka Ezechiela a Jeremiáše nabádá své čtenáře, aby nad jeho texty meditovali a často se k nim vraceli, a aby se při studiu nenechali vést touhou po slávě a po bohatství, ale pouze úsilím o spravedlnost. Na toto povzbuzení, které je spíše teologického a duchovního rázu, bezpro-

středně navazuje Inocencovo textově kritické upozornění na několik dekretálů, které byly porušené a je třeba je opravit podle původního autentického znění.⁸³

Ze spisů výše uvedených nejvýznamnějších dekretalistů je zřejmé, že věda kanonického práva byla v době jejich působení již plně zformována a vystupovala jako rovnocenný partner práva římského. Titulní list frankfurtského vydání Inocencova spisu *Apparatus in quinque libros decretalium*, třebaže uvedené vydání vyšlo až v roce 1570, názorně ukazuje, jak *utrumque ius* v sobě zahrnovalo souhrn veškerých západních kulturně-náboženských tradic – filosofických, teologických i právních.⁸⁴ Přes skutečnost intenzivní spolupráce mezi kanonisty a civilisty však zůstávají některé zásadní rozdíly mezi oběma školami, a to i s výraznými dopady do oblasti mocensko-politické. Kanonisté vycházeli z dogmatu, že jimi studované a vyučované právo, jakožto *ius divinum*, je právo neměnné a jako takové je nadřazené právu římskému, vyučovanému civilisty, které naopak zůstává, přes svou privilegovanou pozici, pouhým *ius humanum*. *Lex imperatorum non est supra legem Dei, sed subtus*, jak uvádí již *Decretum Gratiani*.⁸⁵ Přitom ale kanonické právo bylo zároveň mnohem dynamičtější než právo civilní, protože v podobě papežských dekretálů vznikaly stále nové předpisy a zákony, reagující rychle na nové situace, zatímco římské právo, vázané na jednu provzdu pevně dané justiniánské zákonodárství, bylo více statické.⁸⁶

Liber Extra zůstával spolu s *Decretum Gratiani* nadále hlavním studijním materiálem pro kanonické právo. Z jeho studia, přednášek i praktického aplikování vznikaly další komentáře, jejichž autory byli slavní i méně významní kanonisté. Pro české prostředí je zajímavé, že komentář ke všem pěti knihám *Liber Extra* se zachoval také od českého kanonisty ze 14. století Bohuslava z Krnova, který *Liber Extra* přednášel na pražské Karlově univerzitě. Tento jeho komentář je doposud nevydán a je obsažen pouze v několika zachovaných středověkých rukopisech.⁸⁷

Nejslavnějším mezi právníky, věnujícími se ve středověku kanonickému právu, je však bezesporu proslulý boloňský kanonista Jan Andreae, který se narodil pravděpodobně v roce 1271 a zemřel při epidemii černého moru 7. července 1348.⁸⁸ O jeho proslulosti svědčí přívlastky, jichž se mu dostávalo od jeho současníků i následovníků: *fons et tuba iuris, Rabbi Doctorum, Lux, Censor, normaque morum*. Jan Andreae studoval sice právo civilní i kanonické, ale jeho vlastní zájem se upíral vždy na právo kanonické, které si osvojil u věhlasných boloňských profesorů. Sám začal vyučovat nejpozději v roce 1302. Ve svých přednáškách a komentářích se mohl opírat již o rozsáhlejší materiál papežského církevního práva, než výše uvedení právníci, protože mezitím papež Bonifác VIII. (papežem v letech 1294–1303) promulgoval 3. března 1298 bulou *Sacrosanctae Romanae Ecclesiae* po dvou letech přípravných prací další sbírku papežských dekretálů, nazvanou *Liber Sextus*, navazující na *Liber Extra*.⁸⁹ Následně pak papež Jan XXII. (papežem v letech 1316–1334) promulgoval bulou *Quoniam nulla* z 25. října 1317 sbírku dekretálů *Clementinae*, která byla připravena ještě jeho předchůdcem, prvním papežem avignonského období Klementem V. (papežem v letech 1305–1314), který však zemřel 20. dubna 1314 a proto ji sám promulgovat nestačil.⁹⁰ Další konstituce, vydané papežem Janem XXII. a jeho nástupci, již v podobě oficiálně promulgované ucelené sbírky vydány nebyly, třebaže v *Corpus Iuris Canonici* jsou shrnuty pod názvy *Extravagantes Ioannis Papae XXII.* a *Extravagantes Communes*.⁹¹

Jan Andreae vypracoval nejprve kolem roku 1304 aparát glos k *Liber Sextus* a mezi roky 1322 a 1326 aparát glos k následující papežské sbírce *Clementinae*. Oba tyto jeho aparáty

glos byly akceptovány jako řádná glosa k těmto dvěma papežským sbírkám. K papežským sbírkám vypracoval však Jan Andreae rovněž samostatné rozsáhlé komentáře. V těchto svých spisech, kde již nebyl omezen na povinný malý rozsah a stručnost glos, měl již mnohem větší možnost k obsáhlejšímu výkladu, k představení právních názorů dalších kanonistů a k řešení právních problémů. Vícekrát využil příležitost, kterou mu tento typ spisu poskytoval, rovněž k připojení poznámek osobního charakteru. Kolem roku 1338 dokončil svůj nejslavnější spis *Novella Commentaria in Decretales*,⁹² na němž pracoval od roku 1311. V letech 1336–1342 dále napsal komentář *Novella sexti Decretalium*. Výsledkem jeho akademické činnosti je další proslulý spis s titulem *Quaestiones mercuriales super regulis iuris*, což je sbírka právních problémů, řešených při středních přednáškách (odtud její pojmenování). K jeho významným dílům náleží *additiones* k nejdůležitějšímu spisu středověkého procesního práva *Speculum iudiciale* Viléma Duranti.⁹³ Jan Andreae na těchto svých dodatcích, které díky jejich rozsahu a obsahu lze označit za samostatné velice hodnotné dílo, pracoval v letech 1338–1347. Dokončil je tedy až krátce před svou smrtí. Právní metoda, užívaná Janem Andreae, jej staví již spíše do řad právníků následující právní školy komentátorů, než ke glosátorům. V úvodu ke spisu *Novella in Decretales* Jan Andreae rozlišuje několik druhů glos, které užívá⁹⁴ – glosy, vztahující se k právnímu textu (*casus summarii, divisio, litteraris prosecutio*) a glosy, které směřují k objasnění a výkladu dalších glos (*epilogus, suffragium, suppletiones glosarum per apostillas, remissiones et alia recitanda*). Od těchto glos se pak odděluje *commentum*, což je forma výkladu, lépe pochopitelného pro posluchače přednášek. Během padesáti let svého profesorského působení v Boloni Jan Andreae vedle těchto svých klíčových děl napsal rovněž další drobnější spisy. Především byl autorem mnoha právních dobrozdání a *consilia*, která dosud čekají na své prostudování a vydání.⁹⁵

Podle Francesca Calassa⁹⁶ je Jan Andreae rovněž jedním z přímých předchůdců humanismu. Upozorňuje v této souvislosti na jeho slova z komentáře k *Liber Extra*: „*Est homo armonia omnis creaturae: est autem armonia consonantia plurimorum causatum*.“ Skutečnost, že Jan Andreae se nezajímal pouze o právo, je dobře ilustrována jeho neprávinným spisem *Hieronimianus, sive vita, facta, dicta atque prodigia s. Hieronymi*, věnovaným církevnímu Otci svatému Jeronýmovi, kterého Jan Andreae měl ve velké úctě.⁹⁷ Jan Andreae byl rovněž v kontaktu s vynikajícími osobnostmi své doby. Básník Petrarca, který v Boloni pobýval v letech 1320–1326 a studoval zde právo, mu později adresoval pět dopisů.⁹⁸

Je pozoruhodné, že vrcholný představitel středověké kanonické právní vědy Jan Andreae nebyl klerikem, ale ženatým laikem. O jeho rozvětvené rodině jsou k dispozici detailní informace. Z manželství s Milancií, která byla dcerou dalšího boloňského kanonisty Bonincontro ze Spedale, se mu narodilo pět dětí – synové Bonincontro a Federico, a tři dcery – nejstarší Bettina, další dcera, jejíž jméno neznáme, a na jaře roku 1323 nejmladší dcera Novella. Adoptován od něj byl také jeden z jeho nejnadanějších žáků, právník Jan Calderini (†1365).⁹⁹ Jan Andreae měl rovněž dva nemanželské syny, kteří se dali na cestu církevní kariéry – syn František se stal papežským kaplanem papeže Jana XXII. a syn Jeroným kanovníkem v Ravenně. Traduje se legenda, podle níž nejmladší dcera Novella rovněž vystudovala právo, a ovládala ho tak dobře, že její otec ji někdy pověřoval, aby jej zastoupila při přednáškách. Jediným problémem byl její velký půvab. Proto musela přednášet oddělena závěsem, aby studenti nebyli při přednášce její krásou rozptylováni

a mohli se soustředit pouze na vědu. Setkáváme se takto ve světě glosátorů s překvapivě emancipovaným středověkem.

Právnick Jan Andreae, jeho dílo i osudy jeho rodiny by si bezesporu zasluhovaly větší pozornost. V kontextu vývoje středověké vědy kanonického práva na rozdíl od glosátorů práva římského není zvykem rozdělovat profesory do několika generačních skupin. Nicméně pokud by se různé vzájemné vazby a závislosti měly stručně a přehledně zmapovat, právě Jan Andreae by stál bezpochyby ve středu tohoto přehledu, v němž vztahy rodinné a studijní se často navzájem značně překrývají a kříží. Sám Jan Andreae považoval za nejslavnějšího ze svých profesorů Guida de Baysio (†1313), k jehož odkazu se vždy hrdě hlásil. Jana Andreae nazýval svým přítelem další slavný právník civilista Cinus de Pistoia (1270–1337),¹⁰⁰ jinak dosti kritický ke kanonickému právu, který ve svém díle *Lectura Codicis* píše¹⁰¹: „... dicas ut in summa quarti libri Decretalium composita per Johannem Andreae Bononiensem, amicum meum...“ Jan Andreae měl velice dobrý osobní vztah i s papežem Janem XXII. U některých svých glos dokonce uvádí, že jeho právní názor byl osobně schválen a potvrzen tímto papežem.¹⁰² Díky kontaktům s papežem mohl Jan Andreae ve prospěch svého města úspěšně osobně intervenovat v období let 1328–1329 v Avignonu na papežské kurii, kde žádal o papežovu pomoc městu Boloni proti císaři Ludvíkovi Bavorovi. Během cesty za papežem byl však přepaden, zajat a zraněn nepřáteli Boloně. Propuštěn byl teprve po zaplacení výkupného. Dalším významným Janovým žákem, vedle jeho adoptivního syna Jana Calderini, je kanonista a diplomat Pavel dei Liazari¹⁰³ (†1356), který působil kromě Boloně také v Sieně a v Perugii. Nejstarší dcera Jana Andreae Bettina se provdala za právníka Jana da San Giorgio. Právníkem byl rovněž Azzone Ramenghi († před rokem 1346), který si vzal za manželku prostřední z jeho dcer. Nejmladší a právně vzdělaná dcera Novella se provdala za právníka Filipa Formaglini. Syn Jana Andreae Bonincontro,¹⁰⁴ rovněž doktor práva civilního i kanonického, se v březnu roku 1338 zúčastnil spiknutí proti v Boloni v té době vládnoucímu rodu Pepoli. Po odhalení spiknutí se mu sice podařilo uprchnout a působil pak jako profesor na univerzitě v Padově, ale jeho účast na dalším pokusu o puč v roce 1350 se mu stal osudnou. Byl dopaden a popraven. Také Filip Formaglini se svojí manželkou Novellou museli pro své politické postoje vůči vládnoucímu rodu Pepoli odejít do exilu, kde oba zemřeli, bez možnosti návratu do Boloně. Další významný kanonista a politik Jan Oldrendi neboli Jan z Legnana (1320–1383)¹⁰⁵ byl rovněž příbuzensky spřízněný s Janem Andreae díky sňatku s jeho vnučkou. Nebyl sice jeho přímým žákem, ale žákem jeho adoptivního syna Pavla dei Liazari, na učení Jana Andreae jako na nejvyšší autoritu kanonistiky se však vždy odvolával. K nejvýznamnějším žákům Jana z Legnana patří pozdější papež Inocenc VII. (papežem v letech 1404–1406) a kardinál František Zabarella¹⁰⁶ (1360–1417), původně profesor v Padově a posléze jeden z hlavních protagonistů Kostnického koncilu, který se odehrával v roce 1414–1418.

Když Ioannes Andreae zemřel, skončilo tím zároveň symbolicky i vrcholné období formování kanonistiky. Svým významem znamenal pro vědu kanonického práva totéž jako jeho vrstevník Bartolus ze Saxoferrata (1313?–1357)¹⁰⁷ pro vědu práva římského. Není náhodou, že v ruce 1427 vydaná pragmatika Jana II. Kastilského zakázala odvolávat se v rozsudcích na právní názory právníků časově pozdějších, než jsou tyto dva.¹⁰⁸ Kanonické právo se stalo atraktivním a životaschopným samostatným právním systémem a zároveň i vědním oborem nikoli pouze díky sbírkám papežských dekretálů, ale především zásluhou

několika generací právníků, kteří jejich studiu a výuce věnovali svoji veškerou energii. V tomto článku bylo možné zmínit pouze ty nejvýznamnější z nich. Ani pozdější generace škol civilních glosátorů a komentátorů římského práva už nemohla nové kanonické právo, vybudované na základech papežských dekretálů, ignorovat. Zatímco totiž prvotní kanonické právo, obsažené v *Decretum Gratiani*, představovalo především církevní předpisy, jimiž se civilisté nemuseli až tolik zabývat, obsah papežských dekretálů se již vztahoval nejenom k tématům, ovlivňujícím významným způsobem každodenní život křesťana a především jeho nejvýznamnější okamžiky (narození, svatba, smrt). Právní normy kanonického práva dekretálů řešily i významné majetkoprávní a politické záležitosti. Vytvářely se zde procesní předpisy, aplikované i v procesu civilním. Bez dobré znalosti kanonického práva tak nebylo možné být ani úspěšným civilním právníkem. Civilní právníci od přelomu 13. a 14. století již proto pilně studovali rovněž kanonické právo a konfrontovali se s ním, vyhledávali jeho rozpory s právem římským a snažili se je řešit (*contrarietates et concordantiae*). Toto otevření se civilistů kanonickému právu souvisí i s celkovým posunem v hodnocení hierarchie jednotlivých pramenů práva, v němž *ius civile* a *ius canonicum* splývají v jeden celek – *utrumque ius*, jež tvoří spolu s právem feudálním a s právem měst základní kámen pro univerzálně platné *ius commune*.¹⁰⁹

Nakolik se týká pohledu z opačné strany, z pozice právníků, věnujících se právu kanonickému, ti nepřehlíželi římské právo nikdy a naopak se jím dávali od počátku inspirovat. Kdo chtěl být úspěšný v jednom z obou hlavních právních odvětví evropského středověku, musel mít dobré znalosti i z druhého. „*Legista sine canonibus parum valet, canonista sine legibus nihil*,“ jak bylo výstižně formulováno.¹¹⁰ Kompletní studium obou práv však bylo velmi náročné, a to intelektuálně i časově. Plné studium římského práva k dosažení doktorátu trvalo sedm až osm let, plné studium práva kanonického šest let, přičemž z popisu studijních programů je zřejmé, že dnes oblíbené současné paralelní studium by u obou práv bylo těžko zvládnutelné. K dosažení doktorátu z obojího práva bylo zapotřebí alespoň desetileté intenzivní studium.¹¹¹ Provázanost obou středověkých právních škol – civilistů a kanonistů – se vytvářela postupně. Konečným výsledkem tohoto procesu je titul skutečně odborně připraveného právníka, kterým se pak od pozdního středověku stává *Iuris Utriusque Doctor* – doktor práva římského a práva kanonického. Zatímco tedy počátek vývoje vztahů mezi civilisty a kanonisty ve středověku by se mohl zjednodušeně popsat tak, že civilisté byli vždy o krůček napřed a kanonisté kráčeli, alespoň ve smyslu metody práce, v jejich stopách, v době komentátorů již v některých oblastech hrálo právo kanonické dokonce významnější roli než právo římské, zvláště když se kanonisté ukázali být schopnějšími při uplatňování a interpretaci právních předpisů na požadavky problémů každodenního života.¹¹² Prostor pro pohyb studentů i profesorů práva se rovněž postupně zvětšil, poté co v Itálii vedle nejslavnější Boloně a o něco mladší Padovy (1228) vznikají, byť v omezenějším rozsahu, univerzity kupříkladu také v Perugii (1306), v Pavii (1361), v Sieně (druhá polovina 13. století), ve Florencii (1321), v Pise (13. století), ve Ferrare (konec 14. století) a v Neapoli (1224). Další možnosti ke studiu práva římského i kanonického se nabízel rovněž v různých místech ve Francii,¹¹³ od poloviny 14. století rovněž v Praze a posléze i v německých městech. Právní věda kanonického práva se svými metodami studia a výkladu se tak postupně rozšiřuje po celém tehdejší světě, a „*peregrinatio academica*“ se stává celkem běžnou záležitostí nejenom u studentů, ale i u profesorů, kteří se často přemísťovali tam, kde jim byly nabídnuty výhodnější podmínky a vyšší honorář.

Nejslavnější představitel právní školy civilních komentátorů Bartolus ze Saxoferrata (1313?–1357), působící v Perugii, se ve svých spisech ukazuje být rovněž dobrým znalcem kanonického práva a spisů dekretalistů. I při řešení civilněprávních problémů neváhal v některých případech upřednostnit kanonické právní normy.¹¹⁴ Bartolův žák Baldus de Ubaldis (1327?–1400), třebaže jeho pozornost se upírala přednostně na právo římské, se kanonickému právu věnoval s ještě větší intenzitou než jeho učitel. Baldus je mimo jiné také autorem velice kvalitní a hojně užívané kanonistické *Lectura* k *Liber Extra*, ve které komentuje první tři z pěti knih dekretálů Řehoře IX.¹¹⁵ Calasso o něm píše, že byl zároveň civilistou i kanonistou.¹¹⁶ Baldus byl jedním z právníků, kteří se ve druhé polovině 14. století byli nuceni zabývat rovněž závažnou právní otázkou, která z práva kanonického měla výrazný přesah do práva veřejného a do politické situace celého křesťanského Západu, totiž papežským schismatem, vzniklým po zpochybnění regulérnosti volby papeže Urbana VI. ze dne 8. dubna 1378 a po volbě protipapeže.¹¹⁷ V červenci 1378, kdy vypuknutí schismatu již bezprostředně hrozilo, sepsal Baldus na žádost nejmenovaného kardinála dobrozdání, které následně, když se papežské schisma po volbě Roberta ze Ženevy vzdoropapežem (přijal jméno Klement VII.), k němuž došlo dne 20. září 1378, již stalo skutečností, zveřejnil. Další dobrozdání na stejné téma napsal Baldus v roce 1380 v Římě. V obou se postavil na stranu Urbana VI. jako legitimního papeže.¹¹⁸ Ožehavé otázky platnosti volby papeže Urbana VI. se věnovali i další právníci této doby, například Bartoloměj ze Saliceta¹¹⁹ (†1411), který sepsal *consilium*¹²⁰ na stejné téma mezi zářím 1378 a srpnem 1379 a Jan z Legnana, který se tomuto tématu věnoval dvakrát – dobrozdáním ze srpna 1378 a pozdějším obsírnějším traktátem, pravděpodobně z roku 1380.¹²¹

Zajímavé je rovněž další dobrozdání ke stejnému tématu,¹²² které jménem *collegium doctorum utriusque iuris* z padovské univerzity vypracovali v období mezi 9. srpnem a 20. zářím 1378 Angelus z Castelione¹²³ a Ubertus z Lampugnana, známý z českých právních dějin díky svým čtyřem přednáškám z římského práva, proneseným v Praze roku 1385.¹²⁴ Z edice tohoto padovského dobrozdání¹²⁵ je zřejmé, jak právníkům civilistům z druhé poloviny 14. století již bylo blízké kanonické právo, jehož hlavní pramen – *Liber Extra* – citují častěji než samotná Justiniánova *Digesta*.

Velké západní schisma z přelomu 14. a 15. století, ukončené až Kostnickým koncilem, se stalo výbornou příležitostí k uplatnění vědy kanonického práva v praxi. Byla to ostatně právě právníká fakulta v Boloni, která se stala v letech 1407–1408 největším propagátorem myšlenky na svolání koncilu.¹²⁶ Nový celocírkevní koncil měl být příležitostí k tomu, aby se vrcholní představitelé církve právě za vydatné pomoci právníků pokusili vyřešit kritickou situaci církve jakožto organizace, v té době sice již právně perfektně uspořádané a mocensky ukotvené, která se však náhle ocitla ve vážné krizi z důvodu zpochybnění legitimacy volby papeže jako svého nejvyššího zákonodárce a s tím spojenými spory o to, který ze stávajících papežů, uplatňujících svůj nárok na Petrův stolec, je ten pravý.¹²⁷

Poznámky

¹ Článek byl zpracován v rámci projektu ZČU SGS-2014-060 „Právo v běhu času“, který je řešen na katedře právních dějin Fakulty právnické Západočeské univerzity v Plzni. Autor v něm podává rozšířené téma své habilitační přednášky, pronesené na KTF UK v květnu 2014.

- 2 Srov. ČERNÝ, Miroslav: Římské právo a pronásledování křesťanů. In: KNOLL, Vilém (ed.): Acta historico-iuridica Pilsnensia 2006. Sborník příspěvků ze setkání pracovníků kateder právních dějin z České republiky a Slovenské republiky. Plzeň 21.–23. 9. 2006. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk: Plzeň 2007, s. 21–28.
- 3 Srov. QUAJEN, Johannes: Patrologia, vol. I. Fino al concilio di Nicea. Marietti: Torino, III. edizione, 1975, s. 493–497; RAHNER, Hugo: Chiesa e struttura politica nel cristianesimo primitivo. Jaca Book: Milano, seconda ristampa, 1979, s. 34; SCHULZ, Fritz: Storia della giurisprudenza romana. Sansoni: Firenze 1968, s. 429; ŠUSTA, Josef et al.: Římské imperium jeho vznik a rozklad (Dějiny lidstva od pravěku k dnešku, 2). Melantrich: Praha 1936, s. 429.
- 4 Srov. DI BERARDINO, Angelo (ed.): Patrologia, vol. III. Dal Concilio di Nicea (325) al Concilio di Calcedonia (451). I Padri latini. Marietti: Torino 1978, s. 203–233; ULLMANN, Walter: Il papato nel medioevo. Editori Laterza: Roma 1987, s. 11–12.
- 5 Srov. FALCHI, Gian Luigi: La tradizione giustiniana del materiale teodosiano (CTh. XVI). Excerptum ex Studia et Documenta Historiae et Iuris. Pontificia Universitas Lateranensis: Romae, LVII, 1991.
- 6 Cod. 1.1.1.: „Cunctos populos, quos clementiae nostrae regit temperamentum, in tali volumus religioni versari, quam divinum Petrum apostolum tradidisse Romanis religio usque ad nunc ab ipso insinuata declarat quamque pontificem Damasum sequi claret et Petrum Alexandriae episcopum virum apostolicae sanctitatis, hoc est ut secundum apostolicam disciplinam evangelicamque doctrinam patris et filii et spiritus sancti unam deitatem sub pari maiestate et sub pia trinitate credamus. Hanc legem sequentes Christianorum catholicorum nomen iubemus amplecti, reliquos vero dementes vesanosque iudicantes haeretici dogmatis infamiam sustinere, divina primum vindicta, post etiam motus nostri, quem ex caelesti arbitrio sumpserimus, ultione plectendos.“
- 7 X 1.1.1.–2. (Friedberg II, col. 5–7); VIus 1.1. cap.un. (Friedberg II, col. 937); Clem. 1.1. cap.un. (Friedberg II, col. 1133).
- 8 Srov. CALASSO, Francesco: Medio evo del diritto. I. Le fonti. Dott. A. Giuffrè Editore: Milano 1954, s. 218–219.
- 9 Srov. ULLMANN, Walter: Il papato nel medioevo, op. cit., s. 54–55.
- 10 MIGNE, Jacques Paul (ed.): Patrologiae latinae cursus completus (= PL), vol. 77, col. 1299; „... Si vero dictum fuerit quia de hoc accusatus est, quod ad majestatis crimen attendit, nec ipsum de eo credendum fuit, si vita vel opinio ejus talis ante non exstitit, sicut lib. Pandectarum XLVIII, ad legem Juliam majestatis, scribit Modestinus, lege Famosi, paulo post principium: Hoc tamen crimen a iudicibus non in occasione ob principalis majestatis venerationem habendum est, sed in veritate rei iudicatae. Nam et persona spectanda est, an poterit facere, et ante quid fecerit, et an cogitaverit.“ Srov. CALASSO, Francesco: Medio evo del diritto, op. cit., s. 293; LANGE, Hermann: Römisches Recht im Mittelalter. Bd. I. Die Glossatoren. Verlag C. H. Beck: München 1997, s. 11; COING, Helmut (ed.): Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. Erster Band: Mittelalter (1100–1500). C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung: München 1973, s. 158.
- 11 Srov. HASKINS, Charles Homer: La rinascita del dodicesimo secolo. Il Mulino: Bologna 1972, s. 257–284; RICHIÉ, Pierre – VERGER, Jacques: Učitelé a žáci ve středověku. Vyšehrad: Praha 2011, s. 69–76.
- 12 Srov. např. DENIFLE, Heinrich: Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt: Graz 1956, s. 40–63.
- 13 K osobnosti Imeria srov. např. CORTESE, Ennio: Imerio. In: Dizionario Biografico degli Italiani 62, 2004, s. 600–605; LANGE, Hermann: Römisches Recht im Mittelalter. Bd. I. Die Glossatoren, op. cit., s. 154–162; CORTESE, Ennio: Imerio. In: Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. I. Il Mulino: Bologna 2013, s. 1109–1113.
- 14 K nejvýznačnějším glosátorům civilního práva a jejich pracovním metodám srov. ČERNÝ, Miroslav: Středověcí glosátoři – nejdůležitější představitelé a metoda jejich práce. In: Acta Iuridica Olomucensia 2014, Vol. 9, Supplementum 3, s. 33–49.
- 15 Srov. LANGE, Hermann: Römisches Recht im Mittelalter. Bd. I. Die Glossatoren, op. cit., s. 96–98.
- 16 Srov. QUAGLIONI, Diego: Graziano. In: Dizionario Biografico degli Italiani 59, 2002, s. 1–6; PADOA-SCHIOPPA, Antonio: Storia del diritto in Europa. Dal medioevo all'età contemporanea. Il Mulino: Bologna 2007, s. 99–101; STICKLER, Alphonsus Maria: Historia iuris canonici latini. Institutiones academicae. I. Historia fontium. PAS-VERLAG: Roma 1974, s. 200–216; ERDŐ, Péter: Storia della scienza del diritto canonico. Una Introduzione. Editrice Pontificia Università Gregoriana: Roma 1999, s. 38–40; CONDORELLI, Orazio: Graziano. In: Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. I., op. cit., s. 1058–1061.
- 17 Ohledně úryvků z římského práva, obsažených v Decretum Gratiani, dnes převládá názor, že byly do spisu včleněny teprve dodatečně prvními dekretisty, zatímco sám Gracián své dílo zamýšlel vytvořit bez užití římského práva. K tomu jej mohl vést ten důvod, že římské právo bylo v jeho době účinným nástrojem světské moci v její snaze vměšovat se do vnitřních církevních záležitostí, a dále Graciánova snaha dokázat, že církev se může řídit a vystačí si se svým vlastním právem, srov. ROBLEDA, Olis: Introduzione allo studio del diritto romano privato. Seconda edizione. Università Gregoriana Editrice: Roma 1979, s. 23–24.
- 18 DANTE ALIGHIERI: Božská komedie. Ráj, zpěv desátý, 103–105 (citováno podle překladu O. F. Bablera, vydání Nakladatelství Vyšehrad: Praha 1952, s. 397): „Ten druhý plápol Gratiana tají, jenž obojímu právu pro svou dobu tak prospíval, že se to líbí v ráji.“ Dantologové dříve zastávali názor, že je zde míněn přinos

- Graciánův pro obojí právo (kanonické a civilní), dnes však převládá mínění, že originální znění (Quell' altro fiammeggiare esce dal riso di Grazian, che l'uno e l'altro foro aiutò sì che piace in paradiso) má na mysli spojení svátostného a jurisdikčního církevního fóra, nebo spojení mezi tribunálem svědomí, vedeným zákony božskými, a tribunálem světa, který se řídí podle zákonů, vytvořených lidmi, srov. CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale. II. Il basso medioevo. Il Cigno Galileo Galilei: Roma 1995, s. 204, pozn. 22.*
- 19 Srov. STICKLER, Alphonsus Maria: *Historia iuris canonici latini, op. cit., s. 181–182.*
- 20 Srov. GROSSI, Paolo: *L'ordine giuridico medievale. Editori Laterza: Bari 2011, s. 203–206.* Definování katolické církve jakožto *societas perfecta* dominovalo až do doby II. vatikánského koncilu, kdy se oficiální církevní nauka začala od těchto tradičních zavedených pojmů vzdalovat, a převládaly neprávni pojmy, jako např. „Lid Boží“. K *societas perfecta* srov. např. OTTAVIANI, Alaphridus S.R.E. Card.: *Compendium Iuris Publici Ecclesiastici. Editio quinta. Pontificia Universitas Lateranensis: Poliglottis Vaticanis 1964, s. 23–32.*
- 21 Srov. PADOA-SCHIOPPA, Antonio: *Storia del diritto in Europa, op. cit., s. 73.*
- 22 Srov. LANGE, Hermann: *Römisches Recht im Mittelalter. Bd. I. Die Glossatoren, op. cit., s. 134–138, 168.*
- 23 Srov. LANGE, Hermann: *Römisches Recht im Mittelalter. Bd. I. Die Glossatoren, op. cit., s. 179.*
- 24 Srov. PADOA-SCHIOPPA, Antonio: *Storia del diritto in Europa, op. cit., s. 100–101; KOBUSCH, Theo: Philosophie vrcholného a pozdního středověku. OIKOYMENH: Praha 2013, s. 56–58; LANGE, Hermann: Römisches Recht im Mittelalter. Bd. I. Die Glossatoren, op. cit., s. 113.*
- 25 Spekuluje se o tom, že Gracián a Abélard se mohli poznat i osobně.
- 26 Srov. STICKLER, Alphonsus Maria: *Historia iuris canonici latini, op. cit., s. 210; PLÖCHL, Willibald Maria: Storia del diritto canonico, vol. II. Il diritto canonico della civiltà occidentale 1055–1517. Massimo: Milano 1963, s. 476.* Někteří významní právní historikové však Paucapaleovo autorství a pojmenování *paleae* podle jeho jména zpochybňují a podávají jiné možnosti, srov. CORTESE, Ennio: *Le grandi linee della storia giuridica medievale. Il Cigno Edizioni: Roma 2000, s. 331–332, pozn. 358; FIORI, Antonia: Paucapalea. In: Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. II., op. cit., s. 1525–1526.*
- 27 Srov. ČERNÝ, Miroslav: *Středověcí glosátoři, op. cit., s. 44–45.*
- 28 K dekretistům obecně srov. PADOA-SCHIOPPA, Antonio: *Storia del diritto in Europa, op. cit., s. 101–102.*
- 29 Srov. CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale. II. Il basso medioevo, op. cit., s. 210–211; SORICE, Rosalba: Rolando. In: Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. II., op. cit., s. 1720–1721.*
- 30 Srov. CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale. II. Il basso medioevo, op. cit., s. 222; FIORI, Antonia: Rufino. In: Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. II., op. cit., s. 1756–1757.*
- 31 Srov. FIORI, Antonia: *Uguccio da Pisa. In: Dizionario biografico dei giuristi italiani, vol. II., op. cit., s. 1997–1999.*
- 32 Srov. PLÖCHL, Willibald Maria: *Storia del diritto canonico, op. cit., s. 478–479.*
- 33 Srov. ABBONDANZA, Roberto: *Bartolomeo da Brescia. In: Dizionario Biografico degli Italiani 6, 1964, s. 691–696; SCHULTE, Johann Friedrich von: Die Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart. Zweiter Band. Verlag von Ferdinand Enke: Stuttgart 1877, s. 83–88; CONDORELLI, Orazio: Bartolomeo da Brescia. In: Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. I., op. cit., s. 182–183.*
- 34 Citováno podle vydání: *Decretum Gratiani emendatum et notationibus illustratum, Una Cum Glossis. Gregorii XIII. Pont. Max. iussu editum. In Aedibus Populi Romani: Romae 1582* (<http://digital.library.ucla.edu/canonlaw/librarian?ITEMPAGE>): „*Quoniam novis supervenientibus causis, novis est remediis succurrendum: idcirco ego Bartholomaeus Brixiensis confidens de magnificentia Creatoris, apparatus Decretorum duxi in melius reformandum, non detrahendo alicui, nec attribuendo mihi glossas, quas non feci: sed supplendo defectum solummodo, ubi correctio necessaria videbatur, vel propter subtractionem decretalium, et diminutionem earumdem, vel propter iura, que supervenerunt de novo. Interdum etiam solutiones interposui, quae pretermisae fuerant a Ioanne. Hoc feci ad honorem omnipotentis Dei, et Ecclesiae Romanae, et ad communem utilitatem omnium studentium in iure canonico. Bar.*“
- 35 Srov. např. PETR, Stanislav: *Quaestiones dominicales et veniales Bartoloměje z Brescie v rukopise knihovny piaristické koleje v Příboře. In: Studie o rukopisech XXXIV. Archiv Akademie věd České republiky – Komise pro soupis a studium rukopisů: Praha 2001, s. 169–213.* Podrobné obsahové prozkoumání tohoto spisu dosud chybí. Zajímavá je kupříkladu 81. quaestio z *Questiones dominicales*, v níž se řeší otázka platnosti složených řeholních slibů mladíka, který vstoupil do ženského kláštera v přestrojení za ženu a složil zde jako řeholnice řeholní sliby s úmyslem intimního sblížení s abatyší, srov. [BARTHOLOMAEUS BRIXIENSIS]: *Auree questiones dominicales ac veniales necnon brocardica Bartholomei Brixiensis. Baptista de Tortis: Venetiis 1508, fol. 19v.*
- 36 Srov. LIOTTA, Filippo: *Baisio, Guido Da. In: Dizionario Biografico degli Italiani 5, 1963, s. 293–297; Id.: Guido da Baysio. In: Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. I., op. cit., s. 1092–1093.*
- 37 „*Honorius, servus servorum Dei, dilecto filio Archidiacono bononiensi salutem et apostolicam benedictionem. Cum sepe contingat ut minus docti ad docendi regimen assumantur, propter quod et doctorum honor minuatur et profectus impediatur scholarium volentium erudiri, Nos, eorundem utilitati et honori prospicere cupientes, auctoritate presentium duximus statuendum, ut nullus ulterius in civitate predicta ad docendi regimen assumatur, nisi a te obtenta licentia, examinatione prehabita diligentibus, tu denique contradictores, si qui fuerint, vel rebelles, per censuram ecclesiasticam, appellatione remota, compescas. Datum Rome IV. kalendas julij, Pontificatus nostri anno tertio.*“ Tímto papežovým činem práva studentů nebyla nikterak omezena,

- naopak tím byly posíleny jejich výsady a chráněna jejich autonomie před městskými autoritami, srov. BELLOMO, Manlio: *Saggio sull' università nell' età del diritto comune*. Editrice Giannotta: Catania 1988, s. 90; Le Goff se přesto domnívá, že funkce boloňského arcijáhna byla v univerzitní oblasti spíše jen rolí čestnou, srov. LE GOFF, Jacques: *Gli intellettuali nel Medioevo*. Arnoldo Mondadori Editore: Milano 1988, s. 70.
- 38 K římským císařským reskriptům a dekretům srov. ARANGIO-RUIZ, Vincenzo: *Storia del diritto romano*, Napoli, 1985, s. 245–247; ROBLEDA, Olis: *Introduzione allo studio del diritto privato romano*, op. cit., s. 190–193.
- 39 Srov. GROSSI, Paolo: *L'ordine giuridico medievale*, op. cit., s. 207.
- 40 Srov. PADOA-SCHIOPPA, Antonio: *Storia del diritto in Europa*, op. cit., s. 103. Byl to kupříkladu svatý Bernard z Clairvaux (1090–1153), který svého žáka, papeže Evžena III. ve spisu „*De consideratione ad Eugenium papam*,” napsaném v letech 1148–1153, mimo jiné nabádal, aby projednávání soudních odvolání omezil na nezbytné případy: „*Tu, si amas iustitiam, appellationes non affectas, ed sustines. Verumtamen quid emolumentum affert ecclesiis Dei tua unius hominis iustitia, ubi sententia praevalet aliter affectorum?*“ Bernard uvádí dva konkrétní případy, kdy odvolání do Říma k papeži bylo zneužito – jednou s cílem oddálit uzavření sňatku a podruhé ke znemožnění volby nového biskupa v Auxerre. Takovéto případy podle Bernarda vedou ke znevážení institutu právních odvolání k nejvyšší církevní autoritě. Dále Bernard poukazuje na skutečnost, že kupříkladu ani papežské dekretály, předpisující způsob oblékání kleriků, nejsou zachovávané, srov. GASTALDELLI, Ferruccio (ed.): *Opere di san Bernardo, I. Scriptorium Claravallense*. Fondazione di Studi Cistercenci: Milano 1984, s. 838–843, 854–859.
- 41 Srov. ELLUL, Jacques: *Storia delle istituzioni. Il Medioevo*. Mursia: Milano 1976, s. 153–154.
- 42 K tomu, že si papež uvědomil důležitosti kvalitního právního ukotvení církve, jistě přispěla i skutečnost, že velkou část svého pontifikátu musel bojovat s císařem Fridrichem Barbarossou a s císařem podporovanými protipapeži Viktorem IV. a Kalixtem III. Třetí lateránský koncil, který se pod papežovým vedením konal v březnu roku 1179, uzákonil kromě jiného nové předpisy pro volbu papežů, pro jejichž zvolení je vyžadována dvoutřetinová většina, srov. JEDIN, Hubert: *Malé dějiny koncilů*. Česká katolická Charita: Praha 1990, s. 35–36; BREZZI, Paolo: Alessandro III, papa. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 2, 1960, s. 183–189.
- 43 Srov. MALECZEK, Werner: Innocenzo III, papa. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 62, 2004, s. 419–435; velká pozornost byla věnována dekretálům Inocence III. Venerabilem z března roku 1202 (X 1.6.34. In: Friedberg II, col. 79–82), Per venerabilem z podzimu téhož roku (X 4.17.13. In: Friedberg II, col. 714–716) a Novit z dubna roku 1204 (X 2.1.13. In: Friedberg II, col. 242–244), v nichž papežství jako ztělesnění práva a řádu přímo zasahuje do politických záležitostí jednotlivých království, srov. ULLMANN, Walter: *Il papato nel medioevo*, op. cit., s. 217.
- 44 Jak podotýká Malcolm Lambert, Inocencem III. začíná série čtyř středověkých papežů (Inocenc III., Honorius III., Řehoř IX. a Inocenc IV.), kteří se mnohem intenzivněji než jiní papežové zaměřovali na boj proti kacířství a proti kacířům v církvi. Snahu o upevnění právní struktury církve, ke které docházelo během jejich pontifikátu, je proto nutné vnímat rovněž v tomto kontextu, srov. LAMBERT, Malcolm D.: *Ketzerei im Mittelalter. Eine Geschichte von Gewalt und Scheitern*. Herder: Freiburg im Breisgau 1991, s. 145.
- 45 Kritická edice těchto sbírek: FRIEDBERG, Aemilius (ed.): *Quinque compilationes antiquae*. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt: Graz 1956; srov. STICKLER, Alphonsus Maria: *Historia iuris canonici latini*, op. cit., s. 225–236; ERDŐ, Péter: *Storia della scienza del diritto canonico*, op. cit., s. 63–65.
- 46 Srov. LIOTTA, Filippo: Bernardo da Pavia (Bernardo Circa, Bernardo Balbi, Bernardus Balbus, Bernardus Papiensis). In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 9, 1967, s. 279–284; CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale. II. Il basso medioevo*, op. cit., s. 212–213; FIORI, Antonia: Bernardo da Pavia. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. I.*, op. cit., s. 231–232.
- 47 „*Iuste iudicate filii hominum et nolite iudicare secundum faciem, sed iustum iudicium iudicate, ut ostendatis vos diligere iustitiam, qui iudicatis terram, illum pre oculis cordis habentes, qui reddet unicuique secundum opera sua...*“
- 48 CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale. II. Il basso medioevo*, op. cit., s. 215.
- 49 Srov. CAMPITELLI TOGNONI, Adriana: Collevaccino, Pietro. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 27, 1982, s. 34–36; PENNINGTON, Kenneth: *Popes, Canonists and Texts, 1150–1550*. Variorum: Aldershot – Hampshire 1993, s. 67–92; CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale. II. Il basso medioevo*, op. cit., s. 214.
- 50 „*Innocentius Episcopus Servus Servorum Dei universis magistris et scholaribus Bononiae commorantibus salutem et apostolicam benedictionem. Devotioni vestrae insinuatione presentium innotescat, decretales epistolae a dilecto filio magistro P. subdiacono et notario nostro compilatas fideliter, et sub competentibus titulis collocatas, in nostris usque ad XII. annum contineri registris, quas ad cautelam vobis sub bulla nostra duximus transmittendas, ut eisdem absque quolibet dubitationis scrupulo uti possitis, cum opus fuerit, tam in iudiciis quam in scholis.*“ Srov. LANDAU, Peter: *Europäische Rechtsgeschichte und kanonisches Recht im Mittelalter*. Wissenschaftlicher Verlag Bachman: Badenweiler 2013, s. 135.
- 51 Srov. CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale. II. Il basso medioevo*, op. cit., s. 215–217.
- 52 Srov. JEDIN, Hubert: *Malé dějiny koncilů*, op. cit., s. 37–38.
- 53 Srov. CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale. II. Il basso medioevo*, op. cit., s. 217.
- 54 LANGE, Hermann: *Römisches Recht im Mittelalter. Bd. I. Die Glossatoren*, op. cit., s. 293–297; BETTETI-NI, Andrea: Tancredi da Bologna. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. II.*, op. cit., s. 1930–1931.

- ⁵⁵ Comp. V 1.1.2; 2.1.2; 3.13; 5.4.
- ⁵⁶ Srov. CAPITANI, Ovidio: Gregorio IX. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 59, 2002.
- ⁵⁷ FRIEDBERG, Aemilius: *Corpus Iuris Canonici. Pars secunda. Decretalium Collectiones. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt: Graz* 1959, col. 1–4: „... Sane diversas constitutiones et decretales epistolas praedecessorum nostrorum, in diversa dispersas volumina, quarum aliquae propter nimiam similitudinem, et quaedam propter contrarietatem, nonnullae etiam propter sui prolixitatem, confusionem inducere videbantur, aliquae vero vagabantur extra volumina supradicta, quae tanquam incertae frequenter in iudiciis vacillabant, ad communem, et maxime studentium, utilitatem per dilectum filium fratrem Raymundum, capellanum et poenitentiarum nostrum, illas in unum volumen resecatis superfluis providimus redigendas, adicietes constitutiones nostras et decretales epistolas, per quas nonnulla, quae in prioribus erant dubia, declarantur. Volentes igitur, ut hac tantum compilatione universi utantur in iudiciis et in scholis, districtius prohibemus, ne quis praesumat aliam facere absque auctoritate sedis apostolicae specialia.“
- ⁵⁸ Srov. VONDRUŠKA, Isidor: *Životopisy svatých v pořadí dějin církevních. Část třetí. Ladislav Kuncíř: Praha* 1931, s. 14; CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale. II. Il basso medioevo*, op. cit., s. 219–220; PLÖCHL, Willibald Maria: *Storia del diritto canonico*, op. cit., s. 486–487.
- ⁵⁹ Srov. STICKLER, Alphonsus Maria: *Historia iuris canonici latini*, op. cit., s. 237–251.
- ⁶⁰ DANTE ALIGHIERI: *Božská komedie. Ráj, zpěv devátý*, 133–138 (citováno podle překladu O. F. Bablera, op. cit., s. 393).
- ⁶¹ Srov. ABBONDANZA, Roberto: *Bernardo da Parma*. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 9, 1967, s. 276–279; CONDORELLI, Orazio: *Bernardo da Parma*. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. I.*, op. cit., s. 230–231.
- ⁶² Srov. PLÖCHL, Willibald Maria: *Storia del diritto canonico*, op. cit., s. 487; CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale. II. Il basso medioevo*, op. cit., s. 236; SCHULTE, Johann Friedrich von: *Die Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts*, op. cit., s. 88–91; BERTRAM, Martin: *Goffredo da Trani*. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 57, 2001, s. 545–549; Id.: *Goffredo da Trani*. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. I.*, op. cit., s. 1038–1039.
- ⁶³ GOTTOFREDO DA TRANI (GOFFREDUS TRANENSIS): *Summa super titulis Decretalium. Neudruck der Ausgabe Lyon 1519, Scientia Verlag* 1968.
- ⁶⁴ Srov. LANGE, Hermann: *Römisches Recht im Mittelalter. Bd. I. Die Glossatoren*, op. cit., s. 259, 262–263.
- ⁶⁵ Srov. PENNINGTON, Kenneth: *Enrico da Susa, detto L'Ostiense*. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 42, 1993, s. 758–763; Id.: *Popes, Canonists and Texts, 1150–1550*, op. cit., pars XVI, s. 1–12; Id.: *Enrico da Susa, cardinale Ostiensis*. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. I.*, op. cit., s. 795–798; CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale. II. Il basso medioevo*, op. cit., s. 240–245; SCHULTE, Johann Friedrich von: *Die Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts*, op. cit., s. 123–129.
- ⁶⁶ Srov. LANGE, Hermann: *Römisches Recht im Mittelalter. Bd. I. Die Glossatoren*, op. cit., s. 289.
- ⁶⁷ DANTE ALIGHIERI: *Božská komedie. Ráj, zpěv dvanáctý*, 82 (překlad O. F. Bablera, op. cit., s. 406).
- ⁶⁸ Srov. KUTTNER, Stephan: *Papst Honorius III. und das Studium des Zivilrechts*. In: *Festschrift für Martin Wolff. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen* 1952, s. 79–80.
- ⁶⁹ Tak i v některých současných církevních publikacích je Hostiensis citován, evidentně ve snaze prokázat kontinuitu mezi počátky kanonistiky a církevní současností, srov. např. předmluva někdejšího prefekta Kongregace pro evangelizaci národů, slovenského kardinála Jozefa Tomka (nazývaného v době působení v čele kongregace neoficiálně „červený papež“ nebo mezi jeho podřízenými na kongregaci také „car“) v: *Commento al codice di diritto canonico, a cura di Mons. Pio Vito PINTO. Urbaniana University Press, Roma* 1985, s. XIII.
- ⁷⁰ Srov. NÖRR, Knut Wolfgang: *Der Kanonist und sein Werk im Selbstverständnis zweier mittelalterlicher Juristen. Eine Exegese der Proemium des Hostiensis und Durandi*. In: *Ex Ipsis Rerum Documentis. Beiträge zur Mediävistik. Festschrift für Harald Zimmermann zum 65. Geburtstag. Jan Thorbecke Verlag: Sigmaringen* 1991, s. 376.
- ⁷¹ Hostiensis měl ve svém tvrzení bezpochyby alespoň částečně pravdu. Středověká iurisprudentia byla obecně označována jako scientia lucrativa, a rovněž jako věda moci. Avšak je třeba zdůraznit, že to neplatilo pouze pro právo civilní. Rovněž zvládnutí práva kanonického, zaručující získání atraktivních církevních prebend, nebylo po této stránce o nic méně výhodné, srov. BELLOMO, Manlio: *Saggio sull'università nell'età del diritto comune*, op. cit., s. 17–20.
- ⁷² *Henrici cardinalis Hostiensis Summa aurea, Proemium. Apud haeredes Melchioris Seffae: Venetiis* 1570, fol. 5r–5v.
- ⁷³ *Henrici cardinalis Hostiensis Summa aurea, liber primus*, op. cit., fol. 5v–6r.
- ⁷⁴ *Henrici cardinalis Hostiensis Summa aurea, liber primus*, op. cit., fol. 6r–7v.
- ⁷⁵ Srov. PARAVICINI BAGLIANI, Agostino: *Innocenzo IV, papa*. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 62, 2004, s. 435–440; CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale. II. Il basso medioevo*, op. cit., s. 236–240; MELLONI, Alberto: *Sinibaldo Fieschi (Innocenzo IV, papa)*. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. II.*, op. cit., s. 1872–1874.
- ⁷⁶ Srov. BIHLMAYER, Karl – TUECHLE, Hermann: *Storia della Chiesa. Vol. II: Il Medioevo. Morcelliana: Brescia* 1979, s. 297–300.

- 77 Srov. PLÖCHL, Willibald Maria: *Storia del diritto canonico*, op. cit., s. 488. Určitou analogii je možné spatřovat s nedávno publikovaným trojdielným spisem o Ježíši z Nazareta, k jehož dokončení a vydání se teolog Joseph Ratzinger dostal rovněž teprve jako papež Benedikt XVI., a v úvodu neopomenul zdůraznit: „Gewiss brauche ich nicht eigens zu sagen, dass dieses Buch in keiner Weise ein lehramtlicher Akt ist, sondern einzig Ausdruck meines persönlichen Suchens nach dem Angesicht des Herrn,“ srov. RATZINGER, Joseph (BENEDIKT XIV.): *Jesus von Nazareth. Erster Teil*. Herder: Freiburg – Basel – Wien 2007, s. 22.
- 78 Srov. JEDIN, Hubert: *Malé dějiny koncilů*, op. cit., s. 39–40; KANTOROWICZ, Ernst: *Federico II, imperatore*. Garzanti: Milano 1988, s. 595–597.
- 79 Srov. STICKLER, Alphonsus Maria: *Historia iuris canonici latini*, op. cit., s. 254–256.
- 80 Srov. LEA, Henry Charles: *Geschichte der Inquisition im Mittelalter*. Bd. 1. *Ursprung und Organisation der Inquisition*. Vito von Eichborn GmbH + Co. Verlag KG: Frankfurt am Main 1997, s. 377–380; PLÖCHL, Willibald Maria: *Storia del diritto canonico*, op. cit., s. 341; BIHLMEYER, Karl – TUECHLE, Hermann: *Storia della Chiesa*. Vol. II: *Il Medioevo*, op. cit., s. 345.
- 81 Srov. CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale*. II. *Il basso medioevo*, op. cit., s. 238–239; CALASSO, Francesco: *Gli ordinamenti giuridici del rinascimento medievale*. Nuova ristampa della seconda edizione. Dott. A. Giuffrè Editore: Milano 1965, s. 230–232.
- 82 Srov. *Commentaria Innocentii Quarti Pont. Maximi super libros quinque decretalium*: *Feierabend Sigismundus*: *Francofurti ad Moenum*: 1570, fol. 559r (*De sententia excommunicationis, caput LII*): „... istae speciales personae excommunicantur pro proprio delicto, universitas autem non potest excommunicari, quia impossibile est, quod universitas delinquat, quia universitas, sicut est capitulum, populus, gens et huiusmodi nomina sunt iuris, et non personarum, ideo non cadit in eam excommunicatio. Item in universitate sunt et pueri unius diei. Item eadem est universitas quae est tempore delicti, et quae futuro tempore, quo nullo modo delinquit: esset autem multum iniquum, quod huiusmodi qui nullo modo delinquit excommunicarentur...“
- 83 Srov. *Commentaria Innocentii Quarti*, op. cit., *Proemium*: „Legitur in Ezechiele 3. c. Venter tuus comedit, et viscera tua complebuntur volumine isto, quod ego do tibi. Per ventrem qui escas recipit, mens intelligitur, quae rerum ac scripturarum notitias recipit, coquit et digerit meditatione sollicita et frequentia. Viscera autem implentur, cum desiderium, voluntas et intentio intimo sapore scripturarum satiantur. Sunt enim multi qui multa legunt, sed vacui recedunt, qui mente quidem intellectum percipiunt, sed in cordis desiderio servanda non ponunt similes illis, qui ut dicit Hier. venerunt ad hauriendum aquam, sed vasa sua vacua reportaverunt, et ideo confusi sunt pariter et afflicti...“
- 84 Srov. *Commentaria Innocentii Quarti*, op. cit., *FRONTISPICIUM*. Na horní části frontispicia dominují dvě Mojžišem třímané desky Desatera s nápisem LEX DEI. Na levé straně je zobrazen papež na trůnu mezi kardinály a biskupy a pod ním je další obrázek kněze, udělujícího svátost. Na pravé straně frontispicia je zobrazen světský panovník se svými poradci a pod ním je obrázek soudce, vynášejícího rozsudek, zatímco v pozadí tohoto obrázku je již výkon hrdelního trestu vykonáván. V dolní části listu jsou postavy představitelů starověké moudrosti Cicerona a Seneky a mezi nimi anděl se dvěma polnicemi posledního soudu.
- 85 *Decretum Gratiani D. 10.1* (Friedberg I, col. 19).
- 86 Srov. PARADISI, Bruno: *Studi sul medioevo giuridico*, I: *Istituto storico italiano per il medio evo*: Roma 1987, s. 279.
- 87 Srov. KEJŘ, Jirř: *Dějiny pražské právnické univerzity*. Univerzita Karlova, Vydavatelství Karolinum: Praha 1995, s. 52–53.
- 88 Srov. TAMBA, Giorgio: *Giovanni d'Andrea*. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 55, 2001; CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale*. II. *Il basso medioevo*, op. cit., s. 381–382; PLÖCHL, Willibald Maria: *Storia del diritto canonico*, op. cit., s. 489–490; SCHULTE, Johann Friedrich von: *Die Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts*, op. cit., s. 205–229; BARTOCCI, Andrea: *Giovanni d'Andrea (Johannes Andreae de Bononia)*. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. I., op. cit., s. 1008–1012.
- 89 *Názvem Liber Sextus* bylo vyjádřeno, že předcházející sbírka dekretálů *Liber Extra*, rozdělená do pěti knih, má mít v *Liber Sextus* své pokračování, jakousi šestou knihu. *Liber Sextus* obsahuje právní předpisy Prvního a Druhého lyonského koncilu e dekretály papežů Řehoře IX., Inocence IV., Alexandra IV., Urbana IV., Klementa IV., Řehoře X., Mikuláše III. Dvě třetiny dekretálů však pocházejí od samotného Bonifáce VIII. Pro rozvoj právní vědy kanonického práva má velký význam 88 právních pravidel (*Regulae iuris*), kterými je *Liber Sextus* zakončen. Větší část těchto právních pravidel vychází z římskoprávní nauky. Papežovým spolupracovníkem při sestavení těchto právních pravidel byl pravděpodobně Dinus Mugellanus, srov. PLÖCHL, Willibald Maria: *Storia del diritto canonico*, op. cit., s. 460–461; STICKLER, Alphonsus Maria: *Historia iuris canonici latini*, op. cit., s. 257–264; LANGE, Hermann – KRIECHBAUM, Maximiliane: *Römisches Recht im Mittelalter*. Bd. II. *Die Kommentatoren*. Verlag C. H. Beck: München 2007, s. 447–448; CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale*. II. *Il basso medioevo*, op. cit., s. 368–370.
- 90 *Název Liber Septimus*, kterým měla být vyjádřena souvislost sbírky *Clementinae* s předchozími dvěma sbírkami papežských dekretálů, se neujal. *Clementinae* obsahují po jedné konstituci papežů Bonifáce VIII. a Urbana IV., zatímco autorem všech dalších konstitucí je již pouze Klement V., srov. PLÖCHL, Willibald Maria: *Storia del diritto canonico*, op. cit., s. 462–463; STICKLER, Alphonsus Maria: *Historia iuris canonici latini*, op. cit., s. 264–268. Úsilí středověké církve o vytvoření samostatného uceleného právního systému bylo vydáním sbírky dekretálů *Clementinae* úspěšně naplněno, srov. GROSSI, Paolo: *L'ordine giuridico medievale*, op. cit., s. 209.

- ⁹¹ Extravagantes Ioannis Papae XXII. řádnou glosou opatřil Zenzelinus de Cassanis, profesor kanonického práva z Montpellier, který tuto sbírku dekretálů rovněž sestavil. Společně s Decretum Gratiani a na něj navazujícími sbírkami papežských dekretálů se těmito sbírkami stalo kompletním kanonické právo, které pak jako Corpus Iuris Canonici bylo platným kanonickým právem až do roku 1917, srov. PLÖCHL, Willibald Maria: *Storia del diritto canonico*, op. cit., s. 463–466, 490; STICKLER, Alphonsus Maria: *Historia iuris canonici latini*, op. cit., s. 268–276.
- ⁹² Novella bylo jméno právníkovy matky a také jméno jeho nejmladší dcery. Tato svá díla pojmenoval na jejich počest.
- ⁹³ Srov. ČERNÝ, Miroslav: Vilém Duranti – hlavní představitel středověké procesní nauky. In: *Revue církevního práva* 52, 2/12, ročník 18, s. 28–29; LANGE, Hermann – KRIECHBAUM, Maximiliane: *Römisches Recht im Mittelalter*, op. cit., s. 662–663.
- ⁹⁴ Srov. CONDORELLI, Orazio: Giovanni d'Andrea e dintorni. La scuola canonistica bolognese nella prima metà del secolo XIV. In: *Rivista internazionale di diritto comune* 23, 2012, s. 109–110.
- ⁹⁵ K některým z nich srov. např. CONDORELLI, Orazio: Giovanni d'Andrea, op. cit., s. 115–117.
- ⁹⁶ Srov. CALASSO, Francesco: *Introduzione al diritto comune*. Dott. A. Giuffrè Editore: Milano 1970, s. 179.
- ⁹⁷ Srov. KEJŘ, Jiří: Ioannis Andreae 'Hieronymianum opus' a jeho ohlas v českých zemích. In: *Studie o rukopisech* 12, 1973, s. 71–88; CONDORELLI, Orazio: Giovanni d'Andrea, op. cit., s. 125–143.
- ⁹⁸ Srov. CONDORELLI, Orazio: Giovanni d'Andrea, op. cit., s. 118–125; ASCHERI, Mario: *I diritti del Medioevo italiano*. Secoli XI-XV. Carocci editore: Roma 2003, s. 352.
- ⁹⁹ Srov. BECKER, Hans Jürgen: Calderini, Giovanni. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 16, 1973; CONDORELLI, Orazio: Calderini, Giovanni. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. I., op. cit., s. 386–388.
- ¹⁰⁰ Srov. LANGE, Hermann – KRIECHBAUM, Maximiliane: *Römisches Recht im Mittelalter*, op. cit., s. 632–658; MAFFEI, Paola: Cino Sinibuldi da Pistoia. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. I., op. cit., s. 543–546.
- ¹⁰¹ Srov. CONDORELLI, Orazio: Giovanni d'Andrea, op. cit., s. 113–114, pozn. 66.
- ¹⁰² Srov. CONDORELLI, Orazio: Giovanni d'Andrea, op. cit., s. 113, pozn. 63.
- ¹⁰³ Srov. BARTOCCI, Andrea: Liazari, Paolo. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 65, 2005; Id.: Liazari, Paolo (Paulus de Liazariis). In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. II., op. cit., s. 1180–1181.
- ¹⁰⁴ Srov. CAPRIOLO, Severino: Bonincontro di Giovanni d'Andrea. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 12, 1971.
- ¹⁰⁵ Srov. CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale*. II. Il basso medioevo, op. cit., s. 383–385; PIO, Berardo: Oldrendi Giovanni. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 79, 2013; GIRGENSOHN, Dieter: Giovanni Oldrendi da Legnano. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. I., op. cit., s. 1018–1021. Známý je výjev z jeho pohřební archy, umístěné v současnosti v boloňském městském muzeu, znázorňující velice živě univerzitní přednášku (http://it.wikipedia.org/wiki/Giovanni_da_Legnano).
- ¹⁰⁶ Srov. CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale*. II. Il basso medioevo, op. cit., s. 385; GIRGENSOHN, Dieter: Zabarella, Francesco. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. II., op. cit., s. 2071–2074.
- ¹⁰⁷ Srov. CALASSO, Francesco: Bartolo da Sassoferrato. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 6, 1964, s. 640–669; LEPSIUS, Susanne: Bartolo da Sassoferrato. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. I., op. cit., s. 177–180.
- ¹⁰⁸ Srov. CONDORELLI, Orazio: Giovanni d'Andrea, op. cit., s. 114, pozn. 67.
- ¹⁰⁹ Srov. CASAVOLA, Francesco Paolo: Per Francesco Calasso. In: MAFFEI, Domenico (ed.): *A Ennio Cortese*, vol. I. Il Cigno Edizioni: Roma 2001, s. 201; CALASSO, Francesco: *Introduzione al diritto comune*, op. cit., s. 64–65.
- ¹¹⁰ Srov. ERDŐ, Péter: *Storia della scienza del diritto canonico*, op. cit., s. 81.
- ¹¹¹ Srov. PADOA SCHIOPPA, Antonio: *Storia del diritto in Europa*. Dal medioevo all'età contemporanea. Il Mulino: Bologna 2007, s. 128; LANGE, Hermann – KRIECHBAUM, Maximiliane: *Römisches Recht im Mittelalter*, op. cit., s. 57–58.
- ¹¹² CALASSO, Francesco: *Introduzione al diritto comune*, op. cit., s. 64–65.
- ¹¹³ Zákaz studia římského práva, obsažený v konstituci papeže Honoria III. Super Speculam ze dne 22. listopadu 1219, se vztahoval pouze na Paříž a její okolí. Na studium kanonického práva nadto neměl žádný dopad, srov. KUTTNER, Stephan: Papst Honorius III. und das Studium des Zivilrechts. In: E. von Caemmerer et alii: *Festschrift für Martin Wolff*. Beiträge zum Zivilrecht und internationalen Privatrecht. J.C.B.Mohr (Paul Siebeck): Tübingen 1952, s. 79–101.
- ¹¹⁴ Srov. LANGE, Hermann – KRIECHBAUM, Maximiliane: *Römisches Recht im Mittelalter*, op. cit., s. 698–699.
- ¹¹⁵ Srov. LANGE, Hermann – KRIECHBAUM, Maximiliane: *Römisches Recht im Mittelalter*, op. cit., s. 765; CORTESE, Ennio: Baldo degli Ubaldi. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. I., op. cit., s. 149–152.
- ¹¹⁶ Srov. CALASSO, Francesco: *Medio evo del diritto*, op. cit., s. 578. Po Baldovi se pak objevují stále častěji i další právníci, kteří se stávají skutečnými odborníky na utrumque ius – tedy právo jak římské, tak i kanonické – a zároveň již i plnohodnotně přednášejí obě dvě tato práva. K nejvýznamnějším z nich patří Jan z Imoly

- (1367/72–1436), který měl v Boloni, Ferraře a Padově katedru obojího práva, srov. CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale. II. Il basso medioevo*, op. cit., s. 389–390; LANGE, Hermann – KRIECHBAUM, Maximiliane: *Römisches Recht im Mittelalter*, op. cit., s. 807–813; PADOVANI, Andrea: *Giovanni Nicoletti (de Calcis) da Imola*. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. I., op. cit., s. 1015–1018. V tištěném vydání z roku 1525 jeho komentáře *Super Clementinas* je Jan z Imoly nazýván dokonce čestným titulem „*iuris utriusque monarcha*“.
- ¹¹⁷ Srov. podrobný popis dramatické volby papeže Urbana VI., při níž byli kardinálové pod silným tlakem římské lúzy, v: PRÉROVSKÝ, Olderico: *L'elezione di Urbano VI. e l'insorgere dello scisma d'Occidente*. *Miscellanea della Società Romana di Storia Patria*. Presso la Società alla Biblioteca Vallicelliana: Roma 1960, s. 35–39. Dnes je ovšem zřejmé, že popření regulérnosti volby papeže Urbana VI. částí kardinálů bylo spíše účelovým pokusem o dodatečné řešení situace, poté, co nově zvolený papež se začal projevovat patologickým způsobem, svědčícím o duševní nemoci tohoto nejvyššího církevního představitele, srov. např. PRÉROVSKÝ, Olderico: *L'elezione di Urbano VI.*, op. cit., s. 188–189.
- ¹¹⁸ Srov. LANGE, Hermann: *Recht und Macht. Politische Streitigkeiten im Spätmittelalter*. Vittorio Klostermann: Frankfurt am Main 2010, s. 41–43; LANGE, Hermann – KRIECHBAUM, Maximiliane: *Römisches Recht im Mittelalter*, op. cit., s. 757.
- ¹¹⁹ Srov. ORLANDELLI, Gianfranco: *Bartolomeo da Saliceto*. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 6, 1964, s. 766–768; SPECIALE, Giuseppe: *Bartolomeo da Saliceto*. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. I., op. cit., s. 185–187.
- ¹²⁰ Srov. LANGE, Hermann – KRIECHBAUM, Maximiliane: *Römisches Recht im Mittelalter*, op. cit., s. 800–801.
- ¹²¹ Srov. LANGE, Hermann: *Recht und Macht*, op. cit., s. 43–45.
- ¹²² Srov. LANGE, Hermann: *Recht und Macht*, op. cit., s. 46.
- ¹²³ Srov. MAFFEI, Paola: *Angelo da Castiglione Aretino*. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. I., op. cit., s. 71.
- ¹²⁴ Srov. ČERNÝ, Miroslav: *Ubertus z Lampugnana – právník mezi Prahou a Milánem*. In: KRAFL, P. ed. *Sacri canones servandi sunt: Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2008, s. 385–389.
- ¹²⁵ Srov. edice z latinského kodexu 12722, fol. 261–271 Národní knihovny v Paříži: BLIEMETZRIEDER, Franz (ed.): *Gutachten der juristischen Fakultät zu Padua über Urbans VI. Wahl (Sommer 1378)*. In: *Studien und Mitteilungen aus dem Benediktiner- und dem Cistercienseorden*, XXX. Jahrgang, 1. und 2. Heft, Brunn 1909, s. 97–111.
- ¹²⁶ Srov. BECKER, Hans-Jürgen: *Die Appellation vom Papst an ein allgemeines Konzil. Historische Entwicklung und kanonistische Diskussion im späten Mittelalter und in der frühen Neuzeit*. Böhlau Verlag: Köln – Wien 1988, s. 306.
- ¹²⁷ Třebaže se Kostnickému koncilu podařilo vyřešit papežské schisma, vznikl v průběhu koncilu zárodek jiného problému – nejen teologického, ale i církevně-právního, když koncilní Otcové po útěku svolavatele koncilu papeže Jana XXIII. z Kostnice, ke kterému došlo 20. března 1415, vydali dne 6. dubna 1415 dekret *Haec sancta synodus*, ve kterém se koncil prohlásil za nejvyšší církevní autoritu, odvozující svoji moc přímo od Krista, bez nutnosti papeže coby prostředníka. Papež Jan XXIII. mohl tak být 29. května 1415 oficiálně zbaven papežského úřadu. Toto řešení se jevílo z čistě právního a politického pohledu v daném okamžiku jako jediné možné a podporovaly ho vůdčí osobnosti koncilu v čele s pařížským kancléřem Janem Gersonem. Bylo však zároveň v příkrém rozporu s učením předcházejících středověkých papežů kanonistů. Proti teologickému pojetí, formulovanému dříve nejzřetelněji Jiljí Rímským v jeho spisu *De ecclesiastica potestate*, napsaném na přelomu let 1301 a 1302, podle kterého je papežova moc božská a dokonalá, postavená vysoko nad každou jinou mocí, a proti obdobným prerogativám papeže Bonifáce VIII. ze slavné buly *Unam Sanctam* z 18. listopadu 1302, je náhle v Kostnici proklamována jiná nejvyšší církevní autorita, jíž má být celocírkevní koncil, nadřazený papeži. Pragmatické a zřejmě jediné možné řešení, uplatněné koncilními Otcy v Kostnici, však znamenalo zároveň, aniž by si to v daném okamžiku uvědomili, ohrožení církevní struktury a celého jejího právního systému. Krizi se sice podařilo zažehnat, nicméně do budoucnosti hnutí konciliarismu mělo pro hierarchickou církev představovat závažný problém, srov. BRAUN, Karl-Heinz: *Die Konstanzer Dekrete Haec sancta und Frequens*. In: *Das Konstanzer Konzil*. *Essays*, hrsg. von Karl-Heinz Braun – Mathias Herweg – Hans W. Hubert – Joachim Schneider – Thomas Zotz. *Wissenschaftliche Buchgesellschaft*: Darmstadt 2013, s. 82–86; JEDIN, Hubert: *Malé dějiny koncilů*, op. cit., s. 51–52; ULLMANN, Walter: *Il papato nel medioevo*, op. cit., s. 307. K Jiljímu Rímskému a jeho pojetí papežství srov. ČERNÝ, Miroslav: *Teolog papežské moci Jiljí Rímský a právní aspekty jeho díla*. In: *Právněhistorické studie*. 2013, č. 43, s. 232–244.

Origins of Canon Law as a Separate Legal Science

Miroslav Černý

Summary

The article deals with the beginnings of a separate science of Canon law in the Middle Ages. The situation favourable for the development of science occurred in Europe in the late 11th and 12th century. The main centre of study of the legal science was Italian Bologna. Irnerio has reconstructed the collections of Roman law created by Emperor Justinian. Few decades later, in the same city was born the separated science of Canon law. As the origin of Canon law is considered the publication of the voluminous writings consisted of three parts entitled *Concordia discordantium canonum*, also called by the author *Decretum Gratiani*, that was published in the years 1140–1142. This writing has been widely studied and glossed by lawyers, who called themselves *Decretists*, and became a text that has been used for teaching the Canon law. Article lists the names and brief information about the most important lawyers of the period called *Decretists*. Another evolutionary phase of the Canon Law in the Middle Ages was the period of so-called period of *Decretalists* in which the main legal document becoming pope's decision, called *papal edicts*, although they were originally the pope's decision for the individual case, but gradually became binding law for other similar cases. *Papal edicts* were published in larger collections (the most important of them was *Liber Extra* published by Gregory IX. in the year 1234). *Liber Extra* with the *Decretum Gratiani* created the applicable law of the Catholic Church under the name *Corpus Juris Canonici*, that was valid until 1917. The article gives an overview of the various collections of *papal edicts* and the names and writings of individual *Decretalists*, that studied *Papal edicts*, commented and wrote about them often very detailed explanations. The article describes in detail the most important medieval lawyer of the Canon law, which was John Andreae (†1348). In the 14th century also culminates the process of mutual approaching of the schools involved in the Roman law and Canon law, which process was expressed by the title “*doctor of law*” – Canon law and Roman law. Prominent leaders of schools of *Commentators of Roman law*, of which the most important were Bartolus of Saxoferrato and Baldus de Ubaldis, have to be apart from Roman law also excellent Canon law experts. The article at its end deals with one of the most critical events of the Middle Ages, when knowledge of canonists was significantly put into practice – in the effort of resolving the *Papal Schism* of the late 14th and 15th centuries.